

**EUSKAL AZENTU ETA
EBAKERAZ II.JARDUNALDIAK**

EUSKAL AZENTU ETA EBAKERARI BURUZKO JARDUNALDIEN BATZORDEÑOAREN BILERA DONOSTIAKO ORDEZKARITZAN (1986-II-19)

Bilduak: L. Mitxelena, P. Altuna, J. San Martin eta J.L. Lizundia.

—Lehendabizi, Bilbon egindako Urtarrileko hileroko batzarrean erabakitako puntu batzu azaldu dira. Horren ildotik hiru txosten programatzea erabaki da 30-40 minututakoak, ondoren, galde-erantzun edo elkarrizketak izanik. Txosten bat Mitxelenaren kontu izango litzateke, beste bat Txillardegiren kontu eta hirugarren bat, euskal entonazioaz, Karmele Rotaetxeri eskainiko zaio. Mitxelenaren ustez, Patxi Altunak berak ere, agian, txosten bat egin dezakeela uste du Mitxelenak. Patxi, ordea, komunikazio bat erantzun dio. Alfonso Irigoienek ere gai honetaz asko dakiela esan du. Lurdes Oñaederrari ere komunikazio bat eskatzea aipatu da. Erronkariko azentuaz ere, Artola delako batek lan egin du, horretaz ere komunikazio bat ez legoke gaizki. Juan Antonio Letamendiak ere komunikazio bat egin dezakeela aipatu da, zeren eta Hondarribiko euskarari buruz tesia prestatzen hasia baita aspaldi. Belloc-eko Aita Lertxundiren lan bat ere aipatu da, Azkoitian ere honetaz eman zen, eta bestalde, IKER 2an lan bat egina du titulu honekin: “Le traitement rythmique des mots dans le chant en navarro-labourdin non-accentué d’aujourd’hui”. Komunikazio informatibo gisakoak ere interesgarritzat jotzen dira, hala nola, Atlasgintzan dihardutenak. Bestalde, Manu Etxebarriak eta Mikel Kaltzakortak informatibo ildo horretako komunikazio bat eman dezakete, irakaskuntza eta ebakerari buruz zertan ari diren edo zertan hasteko diren edo hasiak diren azpimarratuz edo zehaztuz.

—Lizundiak aipatu du nola E. Knörr eta Rikardo Badiola eta hirurak egon ziren TV-3 Frances Vallverduekin. Hau baita hango aholkularitzako “Cap de Serveis” delakoa. Berak zioenez, ez dago katalanean standar oralik, baina ba dira, bere hitzak errepikatuz “varias formas legítimas pero genuinas” katalanaren ebakeran. Bere ustez, bere hitzekin jarraiturik “quisiéramos que se oigan más locutores de diversas procedencias del catalán, pero soy purista con los acentos de influencia castellana o francesa”. Vallverdu hau txosten bat egiteko prest agertu zen Jardunaldi hauetan, bere esperientzia agertuz. Interesgarritzat jotzen da.

—Grabazio azalpenak eramango lukete bigarren egun gehiena, nahiz eta zenbait komunikazio, batez ere, informatiboak ere, lehendabiziko egunetik bigarrenera

pasatuz, tarteen edo ordutegiaren arabera. Bost bloke bana daitezke grabazio azalpen hauetan:

1. Oratoria/hitzaldietakoa.
2. Testu irakurketa, Axular adibidez.
3. Vienako grabaketena.
4. Komunikabideetakoa, irrati, telebistetakoa alegia.
5. Kontalariena.

Elkarrizketa eta bertsolaritza oraingoan ez sartzea uste da. Lehen blokean, *hitzaldietan*, Martzel Andrinua, Pedro Pujana, Felipe Yurramendi, Martin Iturbe, Jose M.ª Aranalde, Iñaki Beristain, Eugenio Agirretxe, Piarres Charriton, Hiriart-Urruty eta T. Uthurry aipatu dira. Hauekin harremanetan jartzea, hartuko duten Euskaltzainburuaren gutunaz gainera, honela egingo da: Martzel Andrinua, Pedro Pujana eta Iñaki Beristain, J.L. Lizundiaren kontu. Felipe Yurramendi, gaur goizean, Altunak eta Lizundiak esan duetenez baiezkoa eman du. Martin Iturbe, Jose M.ª Aranalde eta Eugenio Agirretxeri, Juan San Martin esatekotan gelditu da. Charrittoni adieraziko zaio, Hiriart-Urruty batzarrera agertzen ez bada, berari esateko eta baita ere Uthurryri. “Baserri” ere aipatu da hizlarien artean.

Legebiltzarreko, alegia, Euskal Parlamentuko zenbait zati ere hartzekotan gelditu gara. Adibidez Gurutz Ansola, Martin Auzmendi eta beste parlamentari euskaldunena, J.L. Lizundia arduratuko da. Andre Luberriaga Azkaingo auzapez eta departamentuko kontseilaria ere aipatu da, hizlari ona baita.

Irakurketa sailerako, Luis Villasante, Xabier Kintana, Patxi Altuna, Rafael Artola, Jean Haritschelhar, Jean Louis Davant, Roger Idiart, Pello Salaburu eta Patxi Uribarren aipatu dira. Patxi Altunak Axularren pasarte bat proposatu du, xingurriena.

– Vienako grabaketena Jose M.ª Etxebarriari aukeraketa bat egiteko. Mitxelenak aipatu duenez, Karl Boudak ere grabaketaren batzu egin zituen, Jose Antonio Aranari eskatuko zaio Jon Bilbaoren bibliografian begira dezan.

– Laugarren blokea, komunikabideetakoa izango litzateke, irrati, telebistetakoa. Grabaketa horiek gaurko saioetatik hartu beharko dira. Horretaz, Jose M.ª Iriondori eta Jose Ramon Belokiri idatzi zaie. Lizundiak aipatu du Iraolagoitiarekin egotea ere interesgarri litzatekeela Bizkaiko irrati batekoa hartzeko. Era berean, Baionako Etezhaharretari ere idatzi zaio.

– *Kontalarien* artean, Teri Ibarrola aipatu da, berak aspaldian disko bat atera bai zuen. Aita Zavalari ere eskatuko zaio kontalariekin baliaturik zenbait liburu argitaratu bai ditu, hala nola, Alkain eta Zapiainenak. Bestalde, Jose M.ª Satrustegiri ere, Lukas Zufiaurreri hartutako zenbait grabaketa ere, sail honetan sartzeko eskatuko zaizkio.

– Mitxelena eta Txillardegik gai bera errepika ez dezaten, jakin beharko litzateke Txilladegik zertaz emango lukeen txostena, adibidez: zer den azentua, indarra, luzaera, doinua, eta abar.

EUTGn bildu gara, P. Altuna, J. San Martin eta J.L. Lizundia, Mitxelenarekin dugun bilera pixka bat prestatzeko eta nolabait plangintzaren urrats batzuk aztertzeko.

Hiru txosten eta zenbait komunikazio ikusten dira lehen sailkapen batetan. Ondoren grabazio azalpenetan beste bloke edo azpisail hauek: Oratoria hitzaldiak, irakurraldiak, Vienako grabaketarenak, komunikabideetakoak eta kontalarie-nak. Felipe Yurramendi deitu dugu eta prest dago klaseko hitzaldi gisa 5 minu-tutako grabaketa egiteko. Jose M.ª Etxebarria ere deitu dugu, Vienan egon bait zen, eta hango grabaketatik, Trebischek egin zuen mende honen hasierako graba-ketatik aukeraketa edo selekzio bat egiteko. Ez da izan, baina P. Altunak hitz egingo du berarekin, mandatua utzi bait dio.

Deklamazio alderdiari begira M.ª Dolores Agirreri idatzi zaio. Juan San Martin gelditu da berarekin izatekotan.

Bazkal ostean Txillardegirekin izan gara, P. Altuna, J. San Martin eta J.L. Lizun-dia. Ados dago berak txostena gai horretaz egiteko. Gero aipatu dira zenbait izen: esatebaterako, Lurdes Otaegirena ETB-koa eta hau deitzea pentsatu da; Pilar Etxeberria ere aipatu du Txillardegik, Zaldibikoa, lanen bat egiten ari baita, eta Aita Alustiza ere komentatu da kontalari bezala, lanak eginak bait ditu. Beraz, esan genezake aurre-programa bat aski ongi burutu dugula. Hiru txosten nagusie-kin, beste zenbait txosten komunikazio gisako laguntzaileekin, komunikazio infor-matibo gisakoekin eta grabazio azalpenekin.

Ondorio gisa sar daiteke hau Txillardegirena baino aurrerago eta baita ere azkenik esan behar da hiru egunetakoa izango litzatekela. Erabaki edo konklu-sioetarako igande goiza, hots, Ekainaren 1a.

EUSKAL AZENTU ETA EBAKERAZ ILJARDUNALDIAK

Durango, 1986, Maiatzak 30-31

Fr. L. Villasante

Euskaltzainburuaren hasierako hitzak

Ander Salaberria, Durangoko Alkate jauna.

Euskaltzainkideak.

Jardunaldiotan parte hartzen duzuen txostengile, hizlari, kontalari, irakurle etab.

Jaun-Andreak:

Aurrenengo gauza, eskerrak bihotz-bihotzez Durangoko Uriari eta Uriko Alkate jaun Ander Salaberriari Euskaltzaindiaren izenean. Eskerrak Durangon egun hauetan egoteko aukera honengatik.

Aurten ospatzen da Durangoko euskal jaien mendeurrena, eta gertakari hori gogoratzeko egingo diren ekintzen artean, Euskaltzaindiari ere zerbait antola zezan eskatu zitzaion.

Euskaltzaindiak pozik hartu zuen gomita. Bazuen arrazoi bat baino gehiago Durangon agertzeko. Bat, noski, guretzat oso barrenkorra. Durangoko euskal jai haietan Aristides de Artíñano jaunak “Proyecto, bases y reglamento de una academia de la lengua e historia euskara” izeneko lan bat aurkeztu zuen. Urteak igaroko ziren oraindik —32 urte— Euskaltzaindia sortu arte, baina orduan lau haizetara botatako haziak denborakin bere uza ekarriko du. Agerian da Euskaltzaindiak ezin zezakeela berari hain hurbildik ukitzen dion urte-muga hau pasatzen utzi Durangon zerbait antolatu gabe.

Orain ehun urteko *Euskal-Erria* aldizkaria begiratzen baduzue, jai haietako sariketan parte hartutako euskaltzale askoren izenak aurkituko dituzue: Aita Arana, Ramon Artola, Felipe de Arrese y Beitia, Arturo Campión, Marcelino Soroa, Victoriano Iraola, Antonio Arguinzoniz, Pedro M.ª Merladet, Jose M.ª de Ampuero, etab. Andra Mariaren elizan, berriz, Aita Daniel Baertel Miota, Arantzazuko fraide, predikari ospetsu eta

Durangoko semea zenak egin zuen predikua lehenengo egunean. Eta bigarrenean Aita Pio Mortara juduak, euskaraz honek ere. Mortararen historia ezaguna da. Ume ttipi eta hiltzeko zorian zela, haurtzainak gurasoen isilik bataiatu egin zuen; gero, berriz, sendatu zela ikusirik, kristau heziera izan zezan, haurzainak umea hartu eta Aita Sainduak orduan zituen lurraldeetara ihes egin zuen. Europako Kantzileria guztiak protestaka hasi ziren, baina Pio IX.ak —orain ez luke egingo—, esan zuen: “Ume hau Elizaren semea da eta Elizak babestu egingo du”. Denboraz Laterandar sartu zen Aita Mortara eta Oñatin hainbeste urte egin zituen, eta bai euskaraz ondo ikasi ere. Gaur kale bat du Oñatin.

Euskal-Erria aldizkariaren tomo horretan bertan dator Sabino Aranen artikulu bat Aristides de Artiñanok aurkeztutako “Proyecto de Academia” delakoari buruz (ikus XV, p. 361). Esan beharrik ez dago: asmoa txalotzen du eta erabat beronen alde agertzen da.

Eta bada beste arrazoi bat Euskaltzaindiak Durangora etorri nahi izateko: hemen edo hemendik hurbil dela Euskal Telebista. Gaur denok dakigu irratiei eta Telebistari esker, euskara mintzatuaren —hots, belarriz jasoaren— zabalkunderako bide berriak eta eraginkorrak azaldu direla. Hori —Aita Kardaberazen hitzak errepikatuz— euskeraren berri onen artean sailkatu behar dela ez du inork ukatuko. Halaz guztiz, hau ere esan behar da: egoera berriak istilu eta buru-hauste berriak sortu dizkigula.

Idatzizko zereginetarako euskara-mota bat standard edo batu antzekoa moldatzen zenbait urrats egin dira, baina euskara mintzatuaren ez dugu beste hainbeste egin. Eta urratsak eman ahal izateko beharko lirakeen ikerketak, neurri handi batean egin gabe daude oraindik. Ez dut esan nahi ezer egin ez denik. Hemen bertan ditugu egun hauetan ikertzaile batzu. Hala ere, usteak eta iritziak ugari direla, bai, badakit, baina oinak finkatzeko behar den lur sendorik ez dakit dagoen. Edozein modutan ere, lur sendo horren bila gabiltza. Horra zergatik gai hau hartu den hemen Durangon aztertzeko, hots, euskal ebakera, eta bereziki azen-tua eta doinua.

* * *

Ondo gogoan dut Suzuko Tamura japoniar emakumeari Leioan Euskalarien Jardunaldietan entzun niona.

Guti gorabehera hau zioen: Euskaraz ikasteko ematen diren ikasaldietan, denbora asko ematen zaio, adibidez, aditzari: “Aditza, beti Aditza”. Euskara nola ahoskatu behar den, ordea, ez da irakasten. Badirudi hori gauza ezaguna dela; eta ez da. Gero zer gertatzen da? Iparraldeko euskaldunek euskara frantsesa bezala ahoskatzen dutela, eta Hegoaldekoek espainola bezala. Ez ote du euskarak ebakera modu bat bere-berea? Zergatik ez da irakasten?

Honetan Suzuko Tamurak arrazoia zuela uste dut. Askotan atzerritarrek begi zolia izaten dute etxeok ikusten ez ditugun hutsei ohartzeko.

Euskaldunak banakatuak gaude bi kulturetan. Iparraldekoek, alegia, frantsesaren eragina eta hemengoek gaztelaniarena jasaitea, normala da. Hori alde batetik; eta bestetik, eskualdeak mendez-mende bata bestetik bereziak edo har-eman gutirekin egon direlako, desberdintasunak gure artean izugarri ugaltu dira —ahoskatze eremuko desberdintasunez ari naiz—. Eta guzti honi ez zaio kasu handiegirik eman.

Gure egunotan, gainera —eta honek arazoaren premia larritu baino ez du egin— gertakari berri baten aitzinean gaude. Euskaldun berriaren gertakariaren aurrean.

Euskaldun berria indar bat eta esperantzarako bide bat da euskarentzat, nola ez! Baina maizenik zer gertatzen da? Euskara liburutik ikasi duelako, euskal ebakera inork irakatsi ez diolako eta hizkuntz komunitatearen galtzarrean bizi ez delako, erdal azentu, doinu edo ebakeraz ahoskatzen duela euskara.

Ohartzen naiz hau esatean, kontradizio batean erortzen naizela. Arestian esan dut, Suzuko Tamurari jarraikiz, hemengo euskaldunek gaztelaniaren antzera ahoskatzen dutela euskara, eta orain diot euskaldun berrien akatsa dela hori. Zertan gara? Baina agian ez dago halako kontradizio handirik. Euskaldun jatorrak, nahiz eta erdal kulturaren eragina jasan, badu oraindik bereizgarriak aski bere azentuan, doinuan etab. Eta euskaldun berriaren ebakera entzuten duen bezain laster, euskaldun zaharrak zerbait arrotz, txokagarri, berea ez den zerbait nabaitzen du.

Eta gerta daiteke —eta inoiz gertatu dela uste dut— komunikabideetan barrena horrelako doinu eta azentu bitxi-arrotzak entzutean, batek baino gehiagok eredutzat hartu baititu. Kutsadura hau zabalduko balitz, pentsatu behar dugu nolako ondorioak ekarriko litzukeen.

Hau izan da Jardunaldiontzat azentu eta doinuaren gaia aukeratzeko arrazoia.

Euskaltzaindira behin baino gehiagotan heldu dira eskeak puntu hauei buruz arau batzu edo erabaki batzu har ditzan. Ikus *Euskera* (1982), 251. Eta hain zuzen, eske horiei men eginez, Jardunaldi batzu azentuari buruz, konkretuki Azkoitian, egin ziren. Gotzon Aurrekoetxeak eman zuen horien berri laburra. Ikus *Euskera* (1982), 685.

Baina, jakina, Euskaltzaindiak ezin atera ditzake mahukatik erabakiak. Hemen ere balio du Axular-enak: “gogan behartu naiz eta beldurtu etziren bideak asko segur eta garbi” (Ax 6). Beste hitzez esanik, gaia bera berde dago. Gure artean ikerketak egin dituztenak hemen geurekin ditu-

gu egun hauetan. Elkar hizketa eginez eta elkarri entzunez, gaia bera zoritzeko zerbait egingo ahal da Jardunaldiotan!

* * *

Jardunaldi hauei bi titulu jarri dizkiegu: bat orokorra edo jenerala: *Euskal Ebakera*. Eta beste bat zehatzagoa: *Azentua eta Doinua*. Zehazpen honen arabera, hau da jomuga: bi gauza hauek —azentua eta doinua— zer diren ezagutu, nola erabiltzen diren aztertu eta nola erabili behar liratekeen argitu.

Hor duzue programa.

Ikus dezakezuenez, teori-alderdia eta pratika-alderdia nolazpait elkartuak eta aintzat hartuak izan dira. Badira, alde batetik, txostenak eta komunikazioak; eta, bestetik, grabaketan entzute-ikerketak: hemen oratoriaziak, ipuin-kontaerak eta irakurketa-puskak euskalki guztietako hizlari, kontalari eta irakurleek eskainiak, entzun eta aztertuko ditugu. Agian horrek asko lagunduko digu eremu honetako euskal bereizgarri nagusiez kontura gaitezen.

Kataluñan esatera noan honako hau gertatzen dela entzun dut. Han ere katalan hizkuntzaren barruan azentu bat baino gehiago omen dago. Zer egiten dute orduan? Oraingo, behintzat, bertako diren azentu guztiak jatortzat hartu: ez, ordea, beste hizkuntza batetik hartuak direnak. Hurrengo urrats bat izango litzateke ahozko katalanaren standard bat finkatzera heltzea. Agian gu ere horrelako zerbait egin beharrean gara, baina katalanak baino astiroago joanez, zeren desberdintasunak gure artean handiagoak baitira eta azterketetan atzeratuago baikaude. Euskararen Atlasa atera dadinean, horrek ere argi handia egotziko du, nik uste, baina katalanek eginik duten hori guk oraindik ez dugu.

Euskalkien multzutasunak ez du euskarak duen bere baitako batasuna estaltzen eta ez desegiten, nahiz eta batasun horren ikusbidea pixka bat eragozten duen. Euskara batua bera da agerbiderik asko euskara hizkuntza bat eta bakarra dela frogatzeko, eta beste desberdintasunok muin bakar horretatik ilkitako aldaerak besterik ez direla ohartzeko. Azentu eta doinu kontuan ez ote da beste horrenbeste gertatuko? Esan nahi dut: Azentu eta doinu kontuan ere euskarak ez ote du izango hor, sakonean edo erraieran, bat, funtsezkoa, bere-berea duena, eta gaurko azentu eta doinu ugariak ez ote dira denak hortik erakarriak izango, eta guztion muin horren antz zerbait ez ote dute gordeko? Galde honi, jakina, ikerketen emaitzek soilki eman diezaiokete erantzuna.

Izango al dute Jardunaldi hauek ondoriorik gerorako? Erabakirik hartuko ote da? Ez dakit. Beharko da ikusi gauzak nola doazen. Agian ez da guti izango maila apaleko ondorio edo erabaki xume batzuetara iristen

bagara. Adibidez: ebakeran gertatzen diren okerrik handienak edo nabarmenenak salatu.

Beharbada, beste sail askotan gertatzen den bezala, hemen ere bereizi beharko litzateke lagun arteko hizkeran euskaldunak komunzki erabili ohi duen azentu eta doinua, eta beste hizkuntz-mailetan erabiltzen duena, adibidez, hitzaldietan, ipuin-kontaktetan, irakurketetan, azalpen luze bat egiterakoan, etab. Guk, bestea utzi gabe, aparteko modu batez oratoria, irakurketa eta kontaketa sailak azertu nahi ditugu. Hain zuzen, horregatik Jardunaldi hauetan toki aparta eman zaio grabaketen entzute-ikerketari. Eta grabaketa horietan eskaintzen zaiguna sail horretako pus-kak dira: oratoria, kontakizun, irakurketa, etab., euskalki guztietako hizlari, kontalari eta irakurleak kontutan hartuz.

Amaitzean eskerrak eman beste lanik ez zait gelditzen: eskerrak antolatzaileei, txostengileei, grabaketak bidali dizkigutenei, Jardunaldiotan modu batera nahiz bestera parte hartzera etorritako guztiei, eta aparteko modu batez Durangoko uriari eta uriko Alkate jaunari.

SOBRE EL ESTANDAR ORAL CATALAN: EL MODELO DE LENGUA EN TV3

Durango, 1986-V-31

Francesc Valverdú

En mi calidad de asesor lingüístico de la Dirección de TV3, se me ha encargado, para estas Jornadas de Durango, una exposición sobre la problemática del estándar oral catalán y más concretamente sobre el modelo de lengua utilizado en Televisió de Catalunya, TV3. Se tratará tan sólo de una aproximación al tema, pues dada su complejidad muchos extremos deberían ser convenientemente desarrollados. Por otra parte, algunas de las opiniones expresadas son personales y no son necesariamente compartidas por todos los profesionales de la lengua que trabajan en este centro.

I

Antes de entrar propiamente en materia quisiera aportar unos datos sobre el marco sociolingüístico catalán, que, no por conocidos muchos de ellos, deben obviarse.

A) Datos lingüísticos

El catalán, como se sabe, es una lengua neolatina, y su aprendizaje resulta fácil para los hispanófonos y francófonos, es decir, para los habitantes de España y de Francia, entre cuyos Estados se encuentran repartidas actualmente las tierras de habla catalana. Esa proximidad lingüística debe tomarse en consideración, sobre todo desde Euskadi, para entender algunas peculiaridades de nuestra situación.

Otro aspecto importante, éste de carácter histórico, es que el catalán fue lengua oficial hasta 1714, y tuvo un desarrollo pleno como lengua nacional hasta el siglo XV. Esta circunstancia histórica pesa en la consciencia colectiva de nuestra nación.

Finalmente, en este apartado hay que señalar el hecho de que el catalán moderno ha experimentado un proceso de *normativización* (= estandarización) completo en el aspecto ortográfico (1913), gramatical (1918) y léxico (1932), lo cual, unido a un notable desarrollo literario y periodístico hasta 1939, ha conformado un estándar escrito estable y aceptado por todos los catalanohablantes.

B) Datos demográficos

Los territorios en que se habla el catalán, recordémoslo, son: Cataluña, País Valenciano (excepto su franja occidental), Islas Baleares, Cataluña Norte (o condado del Rosellón), la franja oriental de Aragón, el principado de Andorra y la ciudad de L'Alguer (Cerdeña). En total, suman aproximadamente unos 10 millones de habitantes.

La inmensa mayoría de estos habitantes entiende el catalán. En cuanto a los catalanohablantes, propiamente dichos, son de un 60 a un 80 % según los territorios, si bien hay que señalar que en algunos municipios de Rosellón, de Cataluña y del País Valenciano son minoría.

Respecto al fenómeno de la difusión del catalán entre la población inmigrada alófona, voy a aportar algunos datos sobre Cataluña, por tratarse del territorio más poblado (6 millones de habitantes) y por ser la zona donde ha habido mayor inmigración. Dentro de Cataluña, las comarcas con mayor número de inmigrados son las que forman la Corporación Metropolitana de Barcelona (unos 3 millones de habitantes). En 1975, en el área metropolitana entendía el catalán un 72 % de la población. En 1981, este porcentaje se había incrementado a un 75,5 %. Y en 1986, se calcula que más del 90 % de los vecinos del área metropolitana entiende el catalán. La razón de este incremento está principalmente en la circunstancia que desde 1978 el catalán es obligatorio en la enseñanza y en la existencia de TV3.

C) El catalán en los medios de comunicación de masas

Como muy bien saben en Euskadi, el franquismo fue implacable en la persecución de las lenguas nacionales de los pueblos de la península. Al morir Franco, no había ni un solo medio de comunicación de masas (MCM) en catalán. Es más: la preocupación del franquismo para impedir la popularización del catalán era tan obsesiva que las retransmisiones deportivas (recuérdese el popular fenómeno del Barça) estuvieron prohibidas hasta 1976.

La presencia del catalán en los MCM ha revolucionado en los últimos diez años. Se distinguen fácilmente dos etapas:

a) *Etapa de la transición (1976-80)*

En cuanto a la prensa escrita, en abril de 1976 aparece el diario "Avui", totalmente redactado en catalán. Más adelante surgen "Punt Diari" y "Regió 7" de ámbito intercomarcal. Exceptuando los rotativos barceloneses (por otra parte, los más difundidos), los diarios del resto de Cataluña incluyen cada vez más artículos y reportajes en catalán. Y en cuanto a la prensa de ámbito comarcal, su catalanización es casi completa.

Respecto a la radio, en diciembre de 1976 se crea Ràdio 4, una emisora de FM de la red de RTVE que utiliza exclusivamente el catalán, incluso en los

noticiarios. Simultáneamente, se organizan programas en catalán en algunas emisoras de OM y sobre todo en las de FM, debido especialmente a la proliferación de emisoras municipales.

En cuanto a la televisión, hay que recordar que ya en la época franquista el Circuito Catalán de TVE emitía algunos programas minoritarios en catalán (así, en 1973, se emitían 4 horas mensuales). Durante la época de la transición el Circuito Catalán de TVE realizó un salto significativo: de 6 horas semanales (1977) pasó a 13 horas y media (1980). Sin embargo, se trataba en general de programas de poca audiencia, por su horario de emisión.

b) *Etapa del desarrollo autonómico*

En la actualidad, la situación de la prensa es estacionaria. Si la “presencia” de prensa en catalán en Barcelona es más satisfactoria que en 1976 ello se debe a que ahora sólo se publican cuatro diarios, no a que se publiquen más diarios en catalán.

El panorama de la radio, en cambio, se ha modificado notablemente desde 1983. Desde entonces emiten exclusivamente en catalán los siguientes centros: Catalunya Ràdio (de la Corporación Catalana de RTV) con una red completa de centros en toda Cataluña; Ràdio Associació de Catalunya (CC/RTV); Ràdio Avui, emisora comercial con una amplia red en Cataluña; Ràdio 4 (área barcelonesa, solamente, aunque emite informativos en catalán en conexión con Ràdio 1, lo que incrementa mucho su audiencia); y la mayor parte de emisoras municipales. El aspecto negativo es que todas estas emisoras son de FM y que en OM la presencia del catalán es muy escasa. Sin embargo, en la actualidad la FM parece cada vez más escuchada: Catalunya Ràdio es ya en la actualidad la 2.ª emisora en FM y la 4.ª en cifras absolutas.

Sin embargo, el cambio fundamental en los MCM se ha producido en la televisión. Desde 1984 TV3 compite con los dos canales de TVE y en la actualidad ha alcanzado una audiencia de 2 millones y medio de espectadores; supera ya el segundo canal (TVE-2) y compite en algunos programas con el primero (TVE-1). Emite (en 1986) alrededor de 62 horas semanales, siempre en catalán; las películas son dobladas o subtituladas.

En cuanto al Circuito Catalán de TVE también ha incrementado su programación en catalán: alcanza unas 33 horas semanales, 8 emitidas por TVE-1 y 25 por TVE-2.

II

1. La cuestión del estándar

El lenguaje estándar es el modelo de lengua culta más general. Funcionalmente, comprende los niveles lingüísticos utilizados en la enseñanza, en los medios de comunicación, en la administración y, en general, en cualquier ámbito

público. No se trata, obviamente, de una *lengua aparte* de la lengua común: es el resultado de una selección de variantes lingüísticas de un idioma, que, por convención social, se consideran las más apropiadas para los niveles formales de comunicación.

Antes, el principal modelo del lenguaje formal era la *lengua literaria*. Es lógico, pues la literatura ha sido hasta época muy reciente el principal (re)productor del estándar. Por otra parte, esa denominación todavía se utiliza —o se utilizaba hasta hace poco— en los países germánicos y eslavos para designar el estándar.

En el caso catalán, por razones históricas y socioculturales peculiares se impone, más que en otras lenguas, la distinción entre *estándar escrito* y *estándar oral*.

a) *El estándar escrito*

El catalán estándar escrito presenta unos altos niveles de homogeneidad: desde 1913 está totalmente fijado en el aspecto *ortográfico*; desde 1932 posee un corpus *léxico* suficientemente amplio, con la aceptación de numerosos dialectalismos, aunque existe un conflicto permanente en cuanto a la incorporación o no de ciertos castellanismos; desde aquella época está fijado también el aspecto *morfológico*, si bien en algunos casos concurren dos o más variantes dialectales; y finalmente está básicamente fijado en el aspecto *sintáctico*, con algunos puntos conflictivos en los cuales los gramáticos no están de acuerdo.

En todo caso, los problemas actuales del estándar escrito no proceden de las variantes dialectales (principalmente morfológicas y léxicas), que son muy pocas, sino de la tensión entre las tendencias puristas y las tendencias antipuristas. La admisión o no en el estándar de castellanismos muy difundidos como “guapo” o “despedir” son un motivo para encarnizadas discusiones entre ambas tendencias, pero sólo afecta a una parte mínima del lenguaje estándar.

b) *El estándar oral*

Aquí la situación es más compleja, hasta el punto de que los sociolingüistas catalanes aún estamos discutiendo sobre si existe o no un estándar oral en catalán. De hecho, los que pretenden *configurar* un estándar oral, porque estiman que no ha existido por imposibilidad (política) de usarlo, y los que pretenden *reajustarlo*, porque consideran que, aun existiendo, el estándar oral no se ha podido practicar debidamente, coinciden en la necesidad de *(re)definirlo*.

Las causas de la presente indefinición del estándar oral catalán son de diversa índole. En primer lugar, el predominio del modelo literario —situación agravada por la represión franquista, que sólo toleró la edición de libros—, lo cual ha dificultado la natural separación entre lo escrito y lo oral. En segundo lugar, la inexistencia de una administración pública que utilizase normalmente el catalán, exceptuando los escasos años de la autonomía republicana. En tercer lugar, la

reciente implantación de los MCM orales en catalán, pues antes de la guerra la radio tuvo un desarrollo incipiente. En cuarto lugar, el hecho de que el teatro catalán no pudo servir de modelo, pues el teatro más popular siempre ha sido muy castellanizado (sobre todo en las obras cómicas). Y finalmente, las diferencias dialectales, que en el nivel oral son más acusadas.

Sobre este último punto, cabe señalar que entre los catalanohablantes siempre existe *intercomprensión*, por más leídos que estén entre sí sus respectivos dialectos. Ahora bien, debe reconocerse que, en principio, entre los dialectos catalanes existen diferencias significativas. Así, por ejemplo, en el vocalismo átono un hablante de Lérida usa cinco vocales (a, e, i, o, u), mientras que uno de Barcelona sólo utiliza tres (ə, i, u). Afortunadamente, la principal división se produce dentro del territorio de Cataluña (catalán oriental y catalán occidental), en el cual la comunidad lingüística siempre se ha sentido sin fisuras. Esto es una gran suerte, ya que ¿cómo pueden justificar los “blaveros” su pretensión de un “valenciano” independiente del catalán si su habla está estrechamente vinculada al catalán occidental? Sólo si existiera una hipotética frontera lingüística entre el catalán oriental y el catalán occidental tendrían justificación sus elucubraciones.

Por los motivos expuestos, y por otros de carácter político, la mayoría de lingüistas y sociolingüistas catalanes preconizan no un modelo ortológico del tipo francés o español, con un dialecto básico para el estándar, sino un modelo del tipo alemán, ruso o italiano, en el cual las características dialectales son más respetadas y por lo tanto concurrentes.

2. Elocución y ortología

Elocución es el arte o el modo de expresarse oralmente; equivale a lo que es la redacción en el lenguaje escrito. *Ortología* es la pronunciación formal (o estándar) de las palabras y la adecuada entonación de las frases; equivale a lo que es la ortografía en el lenguaje escrito.

Existe el tópico de que en estándar oral todo es cuestión de ortología. A menudo se dice: “Con una fonética adecuada y una buena entonación se resuelven todos los problemas de la comunicación oral”. Esta idea se basa en unos supuestos discutibles: que la comunicación oral (TV, radio, cine, teatro...) se produce mayoritariamente apoyada en la lectura; y que la comunicación oral no tiene discrepancias importantes con la comunicación escrita. Ahora bien, ni una ni otra aseveración son totalmente ciertas.

En primer lugar, aunque la comunicación oral de los MCM se apoya muy a menudo en textos escritos (guiones para dramáticos, telefilmes, doblajes, etc.; textos para los noticiarios; apuntes diversos, etc.), no pueden olvidarse las numerosas ocasiones en que no se produce este apoyo (reportajes en directo, entrevistas, improvisaciones ante el público, etc.). Por lo demás, es muy difícil que un locutor tenga un buen nivel ortológico (fonética y entonación), si al mismo tiempo no posee en mayor o menor grado una verdadera “competencia lingüística” (es decir, elocutiva).

En segundo lugar, no es cierto que no existan discrepancias notables entre la comunicación oral y la escrita. El simple hecho físico de que lo escrito se puede releer, mientras que lo oral, si no surge del contacto personal, no puede “reoirse”, condiciona sus recursos estilísticos respectivos. En general, el escrito utiliza períodos más largos, emplea en mayor grado la coordinación y la subordinación, se despreocupa por la homofonía (fenómeno muy frecuente en catalán), prefiere el orden “lógico” frente al orden “expresivo”, tiene menor necesidad de la redundancia, etc. En definitiva, un *texto* destinado a la comunicación oral no siempre puede tratarse igual, desde el punto de vista de la eficacia comunicativa, que uno destinado a la comunicación escrita.

Centrémonos ahora en la elocución. Según el gran lingüista Joan Coromines, la elocución debe responder a unas condiciones básicas de *congruencia, cuidado y naturalidad*.

En primer término, la elocución debe ser congruente, esto es, *adecuada al registro utilizado*. En efecto, por un lado, debe adecuarse a las características propias del lenguaje oral, a que hemos hecho mención, y por otro lado, debe ser congruente con el registro de contenido o de estilo: no es lo mismo un sainete que un informativo, como no es lo mismo un estilo desenvuelto que un estilo formal. En resumen, debe evitarse la incongruencia en la utilización de los diversos registros.

En segundo término, la elocución debe ser cuidada, esmerada, esto es, *debe realizarse con una cierta tensión* (la articulación algo más tensa que la familiar y los sonidos, distintos) y *requiere atención en el lenguaje* (no sólo en la elección de las palabras, sino en la construcción de las frases). En resumen, debe evitarse el descuido, tanto en la pronunciación, cuanto en la selección de vocabulario o en los usos gramaticales.

Y finalmente, la elocución debe ser natural, espontánea, esto es, *debe producir un efecto de naturalidad en el receptor*. Así, son impropias de la comunicación oral en los MCM las palabras inusuales (el locutor puede vacilar al pronunciarlas y el receptor queda a veces perplejo) y las pronunciaciones más alejadas de los propios hábitos fonéticos, cuando éstos también son aceptables. En resumen, debe evitarse la afectación tanto en el aspecto fonético, cuanto en los aspectos gramaticales y léxicos.

3. Criterios sobre la elocución en TV3

Aunque me referiré sobre todo a TV3, de hecho los criterios que voy a exponer son compartidos por los demás MCM orales en catalán. Ahora bien, en Televisió de Catalunya, por sus mismas posibilidades económicas, se lleva a cabo un tratamiento más riguroso y sistemático sobre los criterios lingüísticos, y por otro lado, debido a su gran difusión, estos criterios resultan más influyentes.

En primer lugar, se exige desde luego una elocución adecuada al medio audiovisual, de acuerdo con las condiciones antes señaladas de congruencia, cuidado y naturalidad.

En segundo lugar, se recomienda un predominio del estándar oral sobre las formas coloquiales. El predominio es absoluto en los programas en que se utilizan registros formales, como informativos, reportajes, documentales, etc. El predominio del estándar es en cambio relativo en los programas en que se alteran los registros formales e informales, como dramáticos, doblajes de películas, etc. Excepcionalmente, puede recurrirse al habla coloquial en pasatiempos, concursos y otros programas de carácter informal.

En tercer lugar, se propugna la alternancia de las distintas pronunciaciones dialectales, siempre que respondan a las exigencias de formalidad y genuidad. Esta práctica es posible en informativos, en reportajes, en entrevistas, etc., pero es de difícil aplicación en dramáticos, en doblajes, etc.

En este punto, se plantea un problema complejo. Por un lado, la realidad sociolingüística ha impuesto el predominio del dialecto central o barcelonés; por ser el de la capital, tiene en general mayor "prestigio" (exceptuando en su variante *xave*, dialecto popular comparable al *cockney* londinense); es el de mayor presencia en el personal de TV3; y es el de mayor peso demográfico. Por otro lado, existe una cierta presencia de locutores de dialecto occidental (presentadores, conductores), a los que a menudo hay que estimular la conservación de su acento, pues espontáneamente tienden a "contaminarse" del acento barcelonés. (La presencia de estos locutores tiene una ventaja suplementaria: en cierto modo, "representan" también el catalán del País Valenciano, por tratarse del mismo grupo dialectal). Finalmente, en cuanto a la presencia de las distintas variedades dialectales en los reportajes o en las corresponsalías, empieza a ser una realidad y en el futuro se incrementará; no debe olvidarse el hecho de que nuestra televisión se capta ya en Baleares y en la mayor parte del País Valenciano.

4. Las voces

Televisió de Catalunya es un medio audiovisual en el cual la comunicación oral es predominante, según venimos diciendo. Esto que parece una obviedad no siempre es bien entendido.

En los inicios de TV3, debido a las condiciones en que se creó (una cierta "precipitación", para ganar el tiempo perdido, y la falta de profesionales de TV con competencia en catalán) se admitieron muchas veces con deficiencias fonéticas. Lo que importa era poner en marcha la emisora y se buscó a los mejores profesionales, los cuales desgraciadamente no estaban siempre muy preparados en catalán.

De inmediato se levantaron protestas. "Existen muchas personas que tienen mejor pronunciación y que dominan el catalán. ¿Por qué no se ha recurrido a ellos?" Las protestas eran justificadas, pero sus razones no siempre respondían a la realidad. Es cierto que existen numerosos profesores de catalán, actores, periodistas, etc., que tienen un buen acento y se expresan en un catalán muy correcto, pero ¿todos ellos sirven para la comunicación oral? Esto ya no está tan claro.

En efecto, una voz *idónea* para los MCM debe reunir los siguientes requisitos: *a) calidad sonora* (impostación, timbre, tono); *b) calidad comunicativa* (debe establecer “contacto” con el receptor); y *c) calidad fonética* (pronunciación y entonación catalanas, en nuestro caso). En otras palabras, la voz debe ser audible, convincente y aceptable por todos.

Es importante tener en cuenta los tres requisitos a la vez, particularmente en las voces en off, pues cuando el presentador “da la cara”, el telespectador le puede tolerar ciertas deficiencias. Por otra parte, en el doblaje, el problema se agrava, ya que la calidad comunicativa aparece desglosada en dos aspectos: buena interpretación (naturalidad) y congruencia con el personaje doblado (credibilidad).

En resumen, el problema de las voces no se puede despachar de una manera simplista. Debe tenerse en cuenta todos los factores que en él concurren. Es más: si a una voz de gran calidad sonora y comunicativa, se le puede permitir un cierto grado de imperfección fonética, raramente una voz de escasa calidad comunicativa podrá servir en un MCM aun poseyendo una excelente calidad fonética.

5. El control de las voces en TV3

En TV3 existe una Comisión de Normalización Lingüística —a la que más adelante nos referiremos— que coordina y supervisa la calidad de la lengua utilizada en el medio. Pero el control inmediato de las voces y los textos se lleva a cabo por unos técnicos lingüistas adscritos a los tres grandes sectores en que está dividida la programación.

En la actualidad la situación de los locutores, en el sentido amplio del término, es la siguiente:

a) *Informativos y deportes*

En el personal de plantilla, podemos distinguir dos grupos: un grupo, numeroso, de buenos profesionales con deficiencias lingüísticas de mayor o menor grado; y otro grupo de profesionales sin deficiencias lingüísticas. Para el primer grupo, se han previsto unos cursos de reciclaje, que están dando buenos frutos; en los casos más graves se recomienda que se reduzca su aparición en pantalla hasta haber logrado un nivel aceptable.

En cuanto al personal de nueva contratación, se exige cada vez más un nivel fonético aceptable y una buena competencia lingüística, pues en la actualidad no se produce ya la situación de emergencia de los inicios de TV3.

b) *Producción propia*

En cuanto a los conductores, los presentadores, etc., que aparecen en la pantalla, en general tienen un nivel fonético aceptable y una competencia lingüis-

tica suficiente. Algunos tienen ciertas deficiencias, que se procuran corregir con cursos de reciclaje o bien con tratamiento personal.

Respecto a los programas contratados por TV3 se han dado instrucciones para un control previo de las voces y de los textos.

c) *Producción ajena*

Los doblajes son realizados por estudios privados a los que TV3 encarga este trabajo. Aunque en general las voces de los dobladores son de buena calidad, sobre todo las de los personajes principales, a veces se han incorporado en el reparto de voces dobladores con deficiencias fonéticas graves. Afortunadamente, esta eventualidad se produce muy de tarde en tarde en la actualidad.

Por otra parte, como el número de voces buenas es bastante reducido, los profesionales del sector han creado una Escuela de Doblaje para promover nuevos dobladores, lo que redundará en una mayor variedad en las voces.

Como ya he dicho antes, en TV3 existe una Comisión de Normalización Lingüística creada en febrero de 1985, que tiene como objetivo principal velar por la calidad de la lengua utilizada en nuestro medio. El presidente de esta Comisión es el director de TV3, quien delega en mi persona las funciones directivas de la misma. Además, la CNL está integrada por el coordinador general —que actúa de secretario— y un coordinador por cada uno de los sectores de la programación que se turna entre los diversos técnicos lingüistas de su departamento.

Los servicios lingüísticos se distribuyen (en 1986) así: 6 técnicos lingüistas para Informativos; 1 para Deportes; 2, más un número variable de colaboradores, para Producción Propia; 9, más algunos colaboradores, para Producción Ajena; 1 para el Departamento Comercial (corrección de la publicidad).

Además existen dos profesores de catalán que realizan los cursos regulares de formación y de reciclaje, así como el tratamiento personal de algunos profesionales.

A todas luces los servicios lingüísticos de TV3 son una “anomalía”. No creo que se encuentre en otra televisión europea un organigrama parecido ni tanto personal en los servicios lingüísticos. Desde luego, dada la situación de la lengua catalana, con un estándar oral poco practicado todavía, esa organización parece necesaria. Piénsese que incluso la BBC tiene problemas en cuanto a la calidad de la lengua utilizada en radio y en televisión.

6. Conclusiones

Con mi anterior exposición no pretendo minimizar los problemas que tiene planteados TV3 respecto al estándar oral. Todavía se producen deficiencias fonéticas y lingüísticas en los programas de Televisió de Catalunya, porque dadas

las condiciones de premura e improvisación en que a menudo se trabaja en un MCM esas eventualidades son difíciles de controlar.

Sin embargo, la organización implantada en TV3 permite asegurar los mecanismos de control y de seguimiento, que garantizan una mejora de calidad en el catalán utilizado: mediante el control previo en los locutores y en los textos; mediante el control operativo, con los mecanismos habituales de asesoramiento; y mediante el seguimiento de programas y de locutores (para detectar las causas de las incorrecciones y para aplicar el tratamiento más eficaz).

En conjunto, quizá no se haya notado todavía una mejora sustancial en la calidad fonética y lingüística de TV3, pero lo cierto es que, de no haberse implantado esa organización, en nuestro centro, al pasar de 40 horas semanales a más de 60, se hubiera producido un cierto desbarajuste.

HIZKUNTZEN FONOLOGIA

Durango, 1986-V-30

Miren Lourdes Oñederra

Hizkuntzen fonologia –hots sistemaren erabilkera bezala ulertuta– bi helburuk azaltzen dute: alde batetik, hitzak osatzen dituzten hotsak garbi entzunerazteak (entzulearen lana errazteak, beraz); bestetik, ebakera errazteak (hizlariaren lana errazteak). Bereizkuntza zahar honi jarraiki bilakabide fonologikoen sailkapenak proposatu izan dira (1). Horretarako, bilakabide fonologiko bakoitza aipatu helburu bietatik zeinek azaltzen duen ikusi behar da. Bilakabide sail bakoitzari izen ugari eman zaio, ez beti erabat sinonimoak, baina ez gara gu hemen izenen azterketetan sartuko.

Entzulearen lana (perzepzioa) errazten dutenak indartze (gazt. *fortalecimiento*, ing. *fortition*), nabarmentze (ing. *foregrounding*) edo disimilazio (*lato sensu*) bilakabideak dira. Hotsen ebakera edo artikulazio lanak errazten dituztenak, berriz, ahultze (gazt. *debilitamiento*, ing. *lenition*), iluntze (ing. *backgrounding*) edo asimilazio (*lato sensu*) bilakabideak dira.

Adibide gisa (inola ere ez, besterik gabe onartu egin behar delako), erreferentziaren bat izan dezagun, Dressler-ek (1985) talde batean eta bestean kokatzen dituen bilakabideak eman daitezke (2):

–*METATESIA*. Hots bat lekuz aldatzen denean, hotsa gorde egiten da. Mogitu ez balitz, suntsitu, asimilatu edo urtu egingo bide zatekeen. Dressler-en (1985) ikuspuntutik, beraz, metatesia indartze edo disimilazio bilakabideetakoa da. Dena dela, berak esaten du “often metathesis results in syllable structures

---

(1) “This tension between clarity and ease is one of the most obvious, and oldest, explanatory principles in phonology. Modern theories, however, to the extent that they incorporate analogous principles, tend to make them monolithic, like the principle of distinctiveness in structuralism or simplicity in generative phonology”. (Donegan & Stampe 1979: 130).

Katea fonikoan gertatzen den edozein hots aldatetari esaten zaio hemen *bilakabide*, erregelen arteko bereizkuntzetan sartu gabe (sinkronia / diakronia, rule / law, rule / process, e.a.).

(2) Lindner-en artikulazio mogimenduen teoriarin oinarritzen ditu zailtasun-erraztasun irizpideak. Berez, alemanarentzako teoria da. (Ik. Dressler 1985: 48).

better to *pronounce* and to *perceive*” (3). Helburuen arauera egindako zatiketak askotan ez du balio (aldeztasunetik) aldaketa fonologikoak sailkatzeko.

– *DISIMILAZIOA*. Katea fonikoan elkarrengandik hurbil dauden hotsak bereiz eta sendo mantentzeaz gain, gerta zitekeen asimilazioa eragozten du askotan (4).

– *ERANSKETA EDO EPENTESIA*. Hau ere indartze bilakabideen artean sartzen da, silaba egitura gordetzen laguntzen duela aintzakotzat hartuta. Adibidez, euskarak bokala ipini die dardarkariz hasten diren mailegu erromanikoei. Horrela, hitz hasieran euskarak ezaguna ez bide zuen kontsonantea gorde egin da.

Bokalarterko ozen (*sonorant*) eransketak ere hemen sartzen dira (eusk. *mendi-ja* (5), *premiña*, e.a.?).

– *HOTSAK LUZATZEA*. Dударik gabe, hotsak nabarmentzeko bilakabideak dira.

– *HOTS* (h.d., ebakin, segmentu) *BATETIK BI*. Hemen sartzen dira, adib., bokal bakarraren luzatzeak sortutako diptongazioak; frikariak afrikatu bihurtzea (*tensio* > *tentsio*), e.a., Euskarazko noizpaiteko $\vec{V} > Vn$ ere hauetakoa litzateke, noski.

Silaba egitura (‘hots hurrenkera’ litzateke egokiago ziuraski) alde batera utzita ere, badira hotsak banan bana nabarmentzen (indartzen) dituzten bilakabideak:

– *HOTSAK TINKATZEA*. Bokalak tinkatzeko modu bat aurreratza edo ezpainkaritzea (borobiltzea) izan daiteke: *u* > *ü*. Kontsonanteak “kotsonteago” egiteak ere badu honekin zerikusirik (6), hitzaren indar posizioetan gertatzen da batez ere. Bide honetatik ulertzen da soinu karrankariak (estridenteak) karrankari ez direnak baino paradigma fonologiko gehiagotan egotea: ebakera-indar haundia-ahoskatzen dira, nabarmenagoak dira (7).

Ebakera erraztu eta entzulearentzat (h.d. perzepzioaren aldetik) hots katea ilundu (*backgrounding*) egiten duten bilakabideak orain artekoen kontrakoak dira:

– *HOTSAK LABURTZEA*. Adibidez, kontsonante hasperendunek hasperenketa edo aspirazioa galtzea legoke hemen (8); desgeminazioak; bokalak laburtzea, e.a.

(3) Nik azpimarratua. Ik. eusk. *petril* (< *preti*l).

(4) *ea, oa* > *ia, ua*: “prophylaxis against assimilatory contraction to *a*” (Dressler 1985: 46 - Andriotis-engandik jaso, nonbait).

(5) Hau *i* bokala luzatzeak ere sordaitzateke. Azken buruan, *j* ikurraren bidez adierazi dugun horren ondorioak ez dira euskalki guztietan ozen edo sonante izango (cf. *z, š, y*, e.a.).

(6) Ozen(sonante)-trabakari mailaketan trabakarienetara (herskari ahoskabeetara) hurrentzea, alegia.

(7) Hizkuntzen fonema paradigmatik indartze (*foregrounding* edo disimilazio) bilakabideek osatzen dituzten Dressler-en teorian.

(8) Hurrengo izenburupean ere sar daiteke. Hasperenketa galtzean, batez ere egoera prosodiko ahuletan, kontsonantearen ebakera laburragoa izaten da oro har.

– *HOTSAK AHULTZEA*. Hotsak galtzeraino iritsi daitezke ahultze bilakabideak: fr. $-e > -ə > -\emptyset$, hitz azkenean, adib.; eusk. $d, g > \text{ɖ}, \text{g} > \emptyset$, bokal artean, esate baterako (9).

– *ASIMILAZIOAK*. Inguruko hotsen ezaugarriak kutsatzea ebakera lasaiaren seinaleztat hartzen da. Bi hotsek elkarren antza haunditzen dutenean, hots segida errazago ahoska daiteke, nahiz eta zenbaitetan indar haundiagoz egin behar izan (adibidez, bustidura asimilazioan, eragilea aldatzen den kontsonantea baino gogorragoa izanik, ondorioa indar haundiagoz ahoskatzen den kontsonantea izaten da).

– Urrutitik gertatzen diren asimilazioak: bokal armonia (*mutila > mutile*) eta *Umlaut* ($u-\ddot{u} > \ddot{u}-\ddot{u}$) delakoa dira.

– Katea laburtuz ebakera errazten duten bilakabideen artean urtuketa, kenketa, monoptongaketa, e.a. daude. K. Izagirrek Altsasun jasotako *nipezelaxe, dánopatin*, e.a. formak honelako zenbait bilakabideren ondorio lirateke (berak *-pp-* edo antzekoa entzuten omen zuen. Ik. Izagirre 1967: 67).

Zatiketa korapilatzen dute helburu (ondorio?) biak dauzkaten bilakabideek, h.d., ebakera erraztuz entzulearen lana ziurtatu egiten duten aldaketa fonologikoek. Besteak baino gutxiago izaten dira. Baina orain interesatzen zaiguna ez da sailkapena bera, sailkapena egon daitekeela ikustea baizik.

Hitzari bagozkio, jakina da lehenengo saileko bilakabide edo aldaketa fonologikoak indar egoeretan gertatu ohi direla (silaba hasieran, silaba azentudunetan). Besteak, berriz, egoera ahulagoetan (azentutik urrun dauden silabetan, silaba ixten duten kontsonanteetan). Era berean, eta hemen gehiago interesatzen zaigun alorrera igaroaz, gertatu behar luke disimilazio bilakabideak hizkera geldí, zaindu, formalean (edo oso ozen hitzegiten denean) izatea oparoen. Besteak, asimilazio bilakabideak, azkar eta edonola hitz egiten denean, hizkera arduragabe-koan (10) suertatzea emankorra.

Hemen elementu asko nahasten dira (abiadura, ingurune soziala, erregistro edo hizkera, e.a.). Gehien gehienetan elkarrekin lotuak doaz: azkarrago hitzegiten denean arreta txikiagoz ahoskatzen da, normalean egoerak komunikazioa ziurtatzen duelako, entzulea ezaguna delako, e.a. Orduan katea fonikoa iluntzen, ahultzen duten bilakabideak gerta daitezke eta ebakera erosoagoa da.

Ikusi dugu helburuen arauera egindako sailkapenean, badaudela helburu biak dituzten bilakabideak (gogora metatesiaz esandakoa). Beste batzuetan, ostera, hizkuntza batean ulermena (perzepzioa: hotsen ulermena) ziurtatzen duenak, beste hizkuntza batean ebakera erraz lezake: hizkuntzen erraztasun-zailtasuna neurtzeko hizkuntza bakoitzaren baldintza fonotaktikoak, artikulazio oinarria, e.a. izan behar dira kontuan.

Azkenean azterketa pragmatikoa egiten da. Bestela esan, entzulearen lana erraztea hizkera zainduari badagokio eta ebakera samurtzea hizkera arduragabe-

(9) Ahultzea (*lenition*): Kontsonanteak ozentasun mailaketan “ozenagotu” egiten dira (cf. Dressler 1985: 48-49).

(10) Hizkera *zaindua* / hizkere *arrunta* esango diegu bi hizkere edo erregistroei.

koari, erregistro bakoitzeko aldaketa fonologikoak zein diren ikusten da. Artikulazioaren zailtasun maila neurtu daiteke, dena dela. Hizketarako zailtasuna dutenei buruzko ikerketak nahikoa erakusten du hontaz. Euskaraz horrelako datuak ez dauden bitartean, hizkera edo erregistroei begiratu beharko diegu.

Baina badirudi horrek ere ez duela balio. Lehen gainbegiradan, euskaraz beti erregistro berean hitz egiten dela dirudi. Egia da, neurri haundi batean, euskara hizkera laua dela eta egoera formaletarako erdarara jotzen dela. Hori horrela bada, ez dago zer esanik euskararen ebakera eta erregistroez. Euskaraz ez dago, orduan, aldaketa fonoestilistikorik. Aldaketa fonoestilistikoa izateko, nolabait hautazkoa izan behar du bilakabide batek (X hitza hiztun berak batzuetan X eta bestetan X' ahoska badezake, alegia —erregistro aldaketa markatuz—) (11).

Sakonxeago arakatu ez gero, ordea, badago zerbait. Beti jazotzen den bezala hizkuntza bakarraren azterketaren ondorioak, hizkuntza “guztiez” ateratakoak baino apalagoak izaten dira. Gainera, zintzo jokatzekotan, kodigo barreneko arau ez er esango badugu, dialektu bakoitzean murgildu behar dugu.

Egokien zaizkigun adibideak testuingurutik kanpo erabiltzerik ez dagoenean, zailagoa da bilakabide multzo bi goitik beherainoko mugaz bereiztea. Hizkera bateko bilakabideak bietan agertzen dira maiz aski (12). Sarritan gertatzen dena da, bilakabide bat hizkera arduragabekoan areagotu edo zabaltzea. Zabaltzea ez da beti era berean gauzatzen. Izan daiteke (ik. beheago), hizkera arduragabekoan hizkera zainduan baino hots gehiagok jasatea delako aldaketa. Bestela, hizkera zainduan testuinguru jakin batzuetan gertatzen den aldaketa hizkera arduragabekoan beste inguruneetara zabaltzea (*orain / oraingo / ora(i)ña* vs. *ora(i)ñ / ora(i)ngo / ora(i)ña*). Baita ere, hizkera zainduan morfema mugan zehar bakarrik ezartzen den aldaketa, hizkera arruntean edozein lekutan jazotzea (*gorrit'u / iturri* vs. *gorrit'u / it'urri*), e.a.

Euskaldunen artean oraindik badago besteak baino egoera formalago batzuetan behintzat betidanik euskaraz aritu den jendea. Horiei begiratu behar litzaieke euskara egoera formal berrietara zabaltzean. Lehen apaizarekin hitzegitea izan dena, orain hitzaldi bat edo munduko berriak telebistan ematea izan daiteke.

Har dezagun leku bat eta bilakabide bat. Palatalizazioa edo bustidura (13) dela eta, badago Donostiatik gertuko (Astigarragako) (14) euskararen zer esanik

(11) Gainerakoak alofono libreak, derrigorrezko bilakabide fonologikoak eta morfologizatu edo lexikalizaturiko aldaketa fonologikoak izan daitezke.

(12) Historian zehar hizkera arduragabekoaren bilakabideak hizkera zaindura heda daitezke *backgrounding / foregrounding* binomioa hautsiaz.

(13) *Bustidura* izena perzeptioari dagokio (ik. Straka 1965: 122).

Normalean, fonetika-fonlogian, entzule eta hiztunaren ikuspuntuak batera edo nahastuta erabiltzen ditugu.

(14) Ik. “From automatic assimilation to sound symbolism. A case study of Basque palatalization”. *ASJU* XX.I, 1986. 67-74.

Michelena irakasleari zor diot horretaz erreparatzea. Berak Errenderian gertatzen dena kontatu zidan.

oraingo eztabaida honetarako. Bilakabide bera hizkera arduragabekoan zabalagoa nola den garbi erakusten du.

Asimilazioz gertatzen den palatalizazio edo sabaikaltzea ahultze, iluntze bila-kabidea da. Hortaz, hizkera arruntean gertatzen direnetariko edo hizkera arrun-tea oparagoak direnetariko behintzat. Astigarragako euskaraz *i*-ren ondorengo palatalizazioa emankorra da oro har. Ozenen palatalizazioa (*n*, / hotsena, alegia) beti gertatzen da, bertako ebakerak edozein erregistrotan duen baldintza da. Baina hortzetako *t* trabariaren kasua diferentea da: hizkera zainduan *i*-ren ondo-rengo *t* ez palatalizatzeke joera nabaria da.

Esan daiteke *t*-ren palatalizazioa bilakabide fonoestilistikoa dela. Beste hitze-tan esanda, Astigarragako palatalizazio edo sabaikaltze asimilazioa hizkera ardu-ragabekoan ozen (*l*, *n*) eta trarariei (*t*) ezartzen zaiela, baina hizkera zainduan ozenei bakarrik. Honelako palatalizazioa duten beste hizkuntzetan ere hizkera lau-etan palatalizazioa oparagoa izaten da.

Zaila da, noski, azterketa hauek (zein bilakabide edo zein bilakabideren zatiak diren fonoestilistiko) euskara osoaz egitea. Erregistroetan pobre ibiltzea izan daiteke oztopo bat. Horrez gain, leku guztietako euskarak ez dituela bilakabi-de berak, ezta ere erabilkera fonoestilistiko berak.

Dena dela, ezin gaitezke intuizio hutsez ibili. Esango nuke bi joera ezberdin ari direla nagusitzen euskara (nolabait esateko, "batua") ahoskatu behar dutenen artean (irakasleak, irrati-telebistako hizlariak, e.a.) Batzuetan, jatorragoa delakoan, edo irakurri bezala ahoskatzea bidezko ez delakoan, ezagutzen diren aldaketa fonologiko guztiak sartzen dira. Beste batzuetan kontrakoa egiten da. Beharbada, dotoreagoa delakoan, ahalik eta forma idatzitik gertuen ahoskatzen da. Lehenen-go ahoskera egoera formaletan gertatzen da desegokien. Bigarrena, egoera arrun-tetan, erabat harturik biak desegoki badira ere. Gertatzen diren erduei begiratu beharko litzaieke irakurtzen ikasteko. Lehen aurkeztutako palatalizazio bilakabi-dearen arauera, egokiagoak dira *dit'ut*, *it'uri*, *gorit'u*, e.a. ebakerak telesail batean etxeko sukaldean ari diren bi senideren artean, eguneko berriak ematen ari den hizlariarentzat baino.

Azaldu nahi izan dudana da, kontu hauek konpontzeko, aldaketa fonologi-koek euskalkietan zehar duten eta izan duten hedadura neurtzeaz gain (derrigo-rrezkoagoa izango da *maila* forman *mila* forman baino sabaikaltzea), izan dezake-ten balio fonoestilistikoa begiratzea ere ez legokeela gaizki.

Gaur egun aldaketa fonologiko guztiek edo gehienek hizkera lauaren kutsua badaukate, ez da batere egokia euskara zaindua egin nahi denean kontuan ez izatea. Ez dago hizkera neutrorik (hiztun abstraktorik ez dagoen bezala). Edo, hizkera neutroa badago, neutroa ez dena -markatua, eguneroko bizitzan gutxien (1%?) gertatzen dena—, hizkera zaindua (formala), bereizi egin behar da.

ERREFERENTZIA GISA

DONEGAN, P.J. & D. Stampe (1979) "The study of Natural Phonology" In *Current Approaches to Phonological Theory*. Daniel A. Dinnsen, ed. Bloomington: Indiana University Press. 126-173.

DRESSLER, W. (1985): *Morphology: the dynamics of derivation*. Ann Arbor: Karoma Press.

IZAGIRRE, K. (1967): "Altsasuko euskeraren gai batzuk". In *A.S.J.U.* I, 45-97.

STRAKA, G. (1965): "Naissance et disparition des consonnes palatales dans l'évolution du latin au français". In *Travaux de Linguistique et de Littérature*. III, I. 117-167.

EUSKARA BATUAREN EBAKERAZKO PROPOSAMENAK:

KINTANA, X. & P. Salaburu (1984): *Euskara Hobe eta Hobe*. Bilbao: Argitarapen Zerbitzua. Euskal Herriko Unibertsitatea.

— *Mailegu Hitzak: ebakera eta idazkera*. Donostia: U.Z.E.I. (1982).

TXILLARDEGI (1980): *Euskal Fonologia*. San Sebastián: Ediciones Vascas.

AZPEITIKO EUSKAL EBAKERAZ

Patxi Altuna

1. Euskal azentu delakoaren zer-izanaz edo izatasunaz mintzatu dira eta mintzatuko, dirudienez, bi egunotako txostengileak. Ene lanaren xedea, aldiz, hori baino askozaz apalagoa da: herri jakin bateko, neure sorterriko, ebakeraren zenbait nolakotasunen berri eman nahi dut nik soilik, nolakotasun horien azpiko izatasuna alde batera utzirik. Ni azaleko azentu edo ebakera formari nagokioke, alegia; ikus beza bestek forma horien azpian datzana, izatasuna, azentua den ala zer den.

2. Nere herriko lagun munduan zehar aski ezagun batek, duela 400 urte edo, honela idatzi zuen: "...es prudencia verdadera no fiarse de su propia prudencia, y en especial en las cosas propias, donde no son los hombres comúnmente buenos jueces por la pasión". Ni ere hala-holako iuiea gerta naiteke, ez neure herriko hizkera inongoari grinaz hobesten diodalako, ezpada auzi honetan neroni naizelako neure mintzoaren iuie ez ezik, galdegile eta erantzule. Nik neure baitan neure buruarekin isilik mintzatzean darabildan neure betiko, txiki-tandikako, euskara baitut aztergai gaur eta hemen, eta ene barneko hizkera hori, neronek bakarrik entzun dezakedan hitzik gabeko —ahoko mihiaren eta eztarriko lokarrien soinu ozenik gabeko, esan nahi dut— solas horren ebakera nolakoa den adierazi nahi baitizuet.

3. Ez zaizkit ezezagun, egia esan, nork bere buruarekiko bakarrizketa horrek berekin dituen arriskuak. Arrasatetik urrun ez dagoen —Gipuzkoakoa bakarrik aipatzeko, baina hementxe dugu ere gertu asko halako beste bat— etxe ezeroso batera inor estekaturik eraman dezaten arriskuaz gain, nork bere egiazko hizkera endekatu eta ebakitzen ez duena entzutera ere lerra daitekeela badakit. Ez baita beti erraz norberak ahozkatzen dituen hitzen azentua zein silabatan ezartzen duen antzematea, buruan aldez aurretik dituen eskemen arabera entzun uste baitezake, nahiz bestela ebaki. Nolanahi ere, nor bere mintzoaren entzule fidagarrigoa delakoan nago kanpoko entzulea den baino, honek ere bere buruko eskemen arabera somatu uste baitu maiz bestela ebaki den hitza. "Quidquid recipitur ad modum recipientis recipitur" esan zuten aspaldixko eskola ospetsu —egungo egunean ez hain ospetsu— bateko Filosofoek.

4. Horrez gain Mitxelena jaunak honela idatzi zuen behiala: "En contra de lo que opinaba N. de Ormaechea, hay que emplear como informadores a personas de cierta cultura, que no sean teóricos del acento. Porque el informador, que debe poseer en lo posible un oído adecuado, tiene que darse cuenta del

porqué de las preguntas, y tiene que emplear una pronunciación cuidada y no demasiado rápida" (1).

5. Ez dakit ez ote nauten Mitxelenaren hitz horiek burutu nahi dudan lanerako erabat txarresten. Gauza bat dakit: ez naizela inola dohai guzi horien jabe eta horrenbestez ene lana ez dela agian oso aintzakotzat hartzekoa izango. Bada hemen bertan, haatik, ene herriko beste lagunik, neronek baino hobeki fede eman dezakeenik, ea nik lan honetan diodana egia den ala ez. Beraz, arriskuak arrisku, ekin nakion neure hizkeraren azentua azaltzeari.

6. Gure arteko azentu ikerlariek bere artean azentuaz bakarrik berezten den zenbait hitz bikote aipatu izan dute orain baino lehen; hala nola *txistua/txistúa*; *héltxea/eltzéa*; *híltzea/iltzéa*; *básua/basúa*; *égia/hegia*; *méndekoa/mendekúa*. Horrelako bikoteen zerrenda luza daiteke, noski: *gáinera/gainéra*; *háiena/aihéna*; *háuenal/auhéna*; *hástea/astéa*; *(t)ártea/artéa*; *értzean* ("dum pareret", erdi aditzetikakoa)/*ertzéan*; beste hau ere bai beharbada, baina ez nago ziur, *lótzean* (*lotu* aditzetikakoa)/*"lozean"* (Oihenartek darabilena, *lo* errotikakoa) (2); *báziren* ("an esset", mendeko perpausakoa)/*baziren* (perpaus nagusikoa); modu berean *étziren/etziren*; "*élisan*" (3) ("ne esset")/*elizan*; *éztena* (< *ez dena*)/*ezténa*; Azpeitiko hizkeran bederen beste hau, *góizero* (*egúnero* bezala)/*goizéu* (< *goizero* < *goizaro*, hots, *goizean goiz*); bai eta bi eratako *alde* hitza dirudiena, azentuari bagagozkio: (*zure*) *áldean*/(*Hori dek*) *aldéa!* (4).

7. Elkarren antzeko edukin fonikoa duten bikote horiek irakurririk pentsa lezake norbaitek horrelakoen artean bakarrik gertatzen dela azentu oposizio hori. Ez eta hurrik eman ere, geroxeago erakutsiko dudana bezala. Horiei loturik, halere, gauza batek harritu izan nau beti: bikote bat izan ezik gainerako guztiak hiru silabatako hitzak dira, hiru baino gehiagokoen artean halakorik gertatzen ez balitz edota axolazko ez balira bezala. Bikote bakar hiru silaba baino gehiagoko hori arestian aipatu dudana *méndekoa/mendekúa* da. Egia da, haatik, Mitxelenak bere *Fonética*-n honela dioela: "Cf. en palabras de cuatro sílabas *eróriyá* 'el caído' como *le(g)ámiyá* 'la levadura', pero *egósiyá* 'el cocido', *etórriyá* 'el venido', etc." (5). Baina batetik *méndekoa* -ko atzizkia duen izena da, *mèndeà* soila bezalaxe "del tipo menos frecuente" deitzen dituenetakoa; bestetik *eróriyá* eta *le(g)ámiyá*, azentuari bagagozkio, lehen aipaturiko hiru silabatako haien kideak dira; hau esan

(1) MITXELENA, Luis: *Fonética Histórica Vasca*, 2. ed., 577 or.

(2) OIHENART, Arnaut: *O^{en} gastaroa neurthizetan*, III. neurt., 36, bertsoa:

"Hiri gorpizes
Beti ed' orhizes
Narrain, bait' are lozean"

(3) Ibid., V. neurt., 16. bertsoa:

"Bana surequi nahi niquesi
Elisan nehor suhaur besi".

(4) Hitzen azentua seinatzeko arrastoa azentu nagusia ene ustez duen silabaren gainean ezartzen dut. Alegia, Mitxelenaren *txistua* eta ene *txistua* bat dira; halaber haren *txistua* eta ene *txistúa* ere bai.

(5) MITXELENA, Luis: *Fonética Histórica Vasca*, 2. ed., 385. or.

nahi dut, azken hirugarren silaban azentua daramatenak. Ez al da, ordea, azken laugarrenean azentua duen hiru silaba baino gehiagoko hitzik euskaraz?

8. Azpeitiko hizkeran bederen bai. Duela lau urte Euskaltzaindiak Azkoitian egin zuen azentuazko lehen biltzarrean kontu hauek aipatu nituenean, zenbait lagun —diodan argi, ene herriko ez zen zenbait lagun— kontra atera zitzaidan, nik azken laugarren silaban entzun uste nuen azentua haiek azken hirugarrenean entzuten omen zutelako; ez, ordea, nik ebaki hitza haiek bere erara ebaki eta ahozkatzean bakarrik, bai eta nik neronek ebaki eta ahozkatzen nuen neure ebakialdian berean. Alegia, nik —adibide bat ipintzearen— *interesantea* ahozkatu eta haiek ezetz, *interesánteá*, gazteleraz duen sibala berean zuelarik ebakitzen nuela; azken laugarren silaban ez baina azken hirugarrenean, alegia. Ez nintzen orduan eta ez naiz gaur —lotsakizunik handienaz diot— iritzi horretakoa eta ea gaur orduan baino hobeki entzun erazten dizuedan nik neure ustez ebakitzen eta entzuten dudana.

9. Garbi dago, azken aipamenean Mitxelenak erakutsi bezala, *eróryà* eta *egósiyá* —Erreteriko hizkeran bederen— azentuz desberdin direla. *Eróryà* horren pareko ditugu ene hizkeran *errúkiya*, *e(g)úzkiya*, *txintxárriya*, *alégiya*, *agériya*, *aitzákiya* eta abar; bai eta *-ki* nahiz *-ti* atzikiak duten *o(d)ólkiya*, *txerrikiya*, *hirú(x)-kiya*, *haundiikiya*, *ma(h)ástiya*, *sa(g)ástiya* eta abar ere; bai eta mailegatuak diren *familiya*, *parrókiya*, *relikiya*, *mixériya* eta beste asko ere.

Garbi dago ere horien ondoan baditugula *egósiyá*-k bezala azentua azken bigarren silaban daramatenak, eta askozaz ugariago gainera, Mitxelenak “esque-ma acentual normal” deritzana dutelako; hala nola, *ilargiya*, *egárriya*, *aspaldí-ya(n)*, *iturriya*, *egókiya*, *uztarriya*, *izerdiya*, *ipurdiya*, *afáriya*, *haragiya*, *madariya*, *irudiya*, *gorostiya*, *igeriya*, *ugariya*, *izokiya*, *zaragiya*, *ebakiya*, *hegaziya*, *garestiya*, *mailubiya*, *lokarriya* eta abar luzea, mailegatua dugun *sakristiya* bezalaxe.

10. Azken zerrenda luze hau entzutean entzule batek baino gehiagok —azpeitiarrak ez diren guziak esatera benturako nintzateke— esango dit agian, duela lau urte Azkoitian bezala, ez ditudala nik uste bezala ebaki, hitz emeak bezala alegia, baizik irristakorrak bezala. Alegia, *egókiya*, *egárriya*, *irúdiya*, *ugáriya*, *izérdiya*, *garéstiya* eta abar ebaki ditudala. Ez da egia eta hona zergatik. Bat: lehen aipaturiko “Quidquid recipitur...” hura dela bide, gehienez ere entzuleak hala entzun duelako, ez nik hala ebaki. Bi: Mitxelenak berak *egósiyá* ebakitzen dela Erreterian esan digu eta nik diot Azpeitian ere baietz eta hori bezalaxe horko guziak. Hiru: horiek eme gisa ebakitzen ditugulako, hain zuzen, ebakitzen ere ditugu eme gisa arestian aipatu ditudan zazpi izenondo horietarik erakarritako aditzok: *egókiya* > *egókitu*; *egárriya* > *egárritu*; *irudiya* > *irúditu*; *ugariya* > *ugaritu*; *izerdiya* > *izerditu*; *garestiya* > *garestitu*. Eta entzuleak oraindik ere esaten badit aditz horiek berak eme gisa ez baizik irristakor gisa ebaki ditudala, alegia *egókitu*, *egárritu*, *irúditu* eta abar, berriz ere erantzun behar diot ezetz, eta hona azken proba garbia. Nik horiek neure herriko hizkeran mailegatua dugun *redemitu* bezalaxe ebakitzen ditut eta garbi-garbi berezten beste honetatik: *errúki-tu*. Hau bai dela irristakorra eta hala izan behar ere, aurreko saileko den *errúkiya*-tik bait dator. Beraz, *errúkitu*, baina *egókitu*, *egárritu*, *irúditu* eta abar.

11. Baina bi sail horien ondoan eta horiei azentuan garbiro kontrajarriz baditugu ere azken laugarren silaban azentua daramatenak eta hainbestez azpei-

tiar batek lehengo bi sailetan inola ere ezin sar ditzakeenak; hala nola, *bélarriya*, *éztarriya*, *árpegiya*, *bázkariya*, *gósariya*, *tírtiriya*, *áxeriya*, *átariya*, konposatu diren *báserriya*, *sútegiya* eta gehiegizkotasunaren atzizkia duten *ónegiya*, *txárregiya*, *gáztegiya*, *géhiegiya* eta abar bezalaxe. Badaiteke, ez dut ukatzen, guziok jatorriz konposatuak izatea, *bélarriya* eta *éztarriya* zertaz konposatuak izan daitezkeen nik bederen ez dakidan arren.

12. Azken hitzon azentuaren alde bi froga eman ditzaket. Bat: *bélarriya* ahozkatzen dugulakoxe ebakitzen ere ditugu modu bertsuan *bélarriko mina*, *bélarritakoak* eta *bélarroundokoa*. Bi: bizkaitarrek —bizkaitar askok bederen— posesibo direlako *nere/nire*, *hire*, *gure*, *zure* azentu gabeko edo atono egiten dituzte; guk, aldiz, ia beti *neré etxea*, *hiré anaya*, *guré laguna*, *zuré antza* ahozkatzen, posesibo horiei azken silaban azentua ipinirik. Ia beti, esan dut, ez baitugu beti hala egiten —eta ohar hau Patxi Goenaga adiskide eta herrikideari zor diot—. Noiz ez? Horiei darraikien hitzak azentua lehen silaban daramanean, hain zuzen; orduan guk ere atono gisa ebakitzen ditugu; hala nola, *nere liburua*, *hire áldean*, *gure ápaiza*, *zure gáldera*. Bai eta erakusleen genitiboak ere: *haren lékuan*, *honen tókiyan*; ez, ordea, genitibo pluralak, *zuen*, *hauen*, *haien* alegia, zein beti lehen silaban azentua dutela ebakitzen baititugu.

13. Orain bada, hirugarren saileko horiek, hots, azentua azken laugarren silaban daramatela diodan horiek aurrean posesiboa hartzen badute, posesibo hori azentugabea da eta *nere bélarriya*, *hire éztarriya*, *gure árpegiya* ebakitzen ditugu. Ezin uka, hortaz, lehen silaban dutela azentua nere herriko hizkeran. Honi buruz ohar bat egin behar dut, halere. Azken fenomeno hau berri samarra izan daiteke han bertan, *neré éztarriya*, *hiré lékuan* eta abar esaten entzun baitut zenbait zahar batere zalantzarik gabe eta sintagma bera behin eta birritan errepika arazirik ere.

14. Beraz, orain arte esanak laburki bilduz, hiru eratako azentu lekua duten hitzak berezi behar dira:

---: *ilargiya*, *egarriya*, etab. Mitxelenaren *egósiyá*, *etórriyá*.

---: *errúkiya*, *alégiya*, etab. Mitxelenaren *eróriyá*, *le(g)ámiyá*.

---: *bélarriya*, *éztarriya*, *árpegiya*, etab.

Nik badakit gauzok ez direla horrela toki eta herri guzietan, ez eta hurrik eman ere. Urrunago gabe Azkoitian; han hitz askori lehen silaban azentua ezartzeko jaidura dute eta guk baino askoz eme gutxiago gordetzen. Zumaian ere gauza bera: ia eme guzi horiek irristakor egiten dituzte, azentua lehen silaban dutenak —*bélarriya*, *éztarriya* eta abar— gorderik, ordea. Alegia, Mitxelenaren *egósiyá*-ren parekoak gurean baino askoz urriago dira Azkoitiko eta Zumaiako hizkeran.

15. Natorren orain bigarren puntura. Hau ere azaldu nuen duela lau urte Azkoitiko biltzarrean, baina hitzaldi baten ondoko elkarrizketan, ez idatzia irakurritz, eta orduan esana biribildu nahi nuke gaur ahaleginean. Geure hizkeran garbiro berezten ditugu honako biok: batetik, *begi okérra* izen sintagma, bi osagaiek bere azentua dutelarik, eta bestetik *begi-ókerra* izenondo konposatua, hitz bakarra bailitzan —banako bakarra, alegia— azentua ere bakarra duelarik,

nagusia bederen. Guretzat ez dira azentu berekoak, alegia “Bai *begi okerra* duela horrek!” eta “Bai *begi-okerra* dela hori!”. Honek, hots izenondo konposatuak, lehen osagaiari, *begi-ri*, bere eskuko hitza denean duen azentua galerazten dio atono edo bihurturik, eta azentu bakarra harrerazten azken hirugarren silaban edota, nahiago bada, aitzin hirugarrenean. Bietarik zeinetan gero ikusiko dugu konposatu luzeagoak, sei silabatakoak, aztertzean. Era horretako konposatuak ditugu, besteak beste, *lepo-okerra*, *hanka-okerra*, *hanka-lúzea*, *musu-lúzea*, *buru-háundia*, *gibel-háundia*, *begi-bákarra*, *musu-zápala*...

16. Izenez eta izenondoz osaturiko horietan bakarrik ez da gertatzen hori; bestelako hitz konposatu askok ere silaba berean daramate azentua; hala nola *itsas-óntzia*, *belaun-búrua*, *bainu-étxea*, *eliz-gizona*, *esku-gúrdia*, *gibel-úrdina*, *itsu-mútila*, *bide-bázterra*, *basa-gizona*, *esne-óntzia*, *txori-kúmea*, *indar-étxea*, *ume-lápurra*, *itsas-értzea*, *neska-kóskorra*, *ogi-púsketa*, *begi-zúloa*, *txakur-ópila*, *mari-mútila*, *mari-mátraka*, *jarri-lékua*... Hauetan ere lehen osagaia azentuaz gabetzen da eta bigarrenak berez dagokion silabatik aurreragokora eramaten du. Alegia, *ontzia*, *burúa*, *etxea*, *gizona*, *gurdia*, *urdina*, *mutila* eta gainerako bigarren osagaiak Mitxelenak “esquema acentual normal” deritzana dutenetakoak dira berez eta bereiz harturik, baina konposizio horietan aurreko silabara aldatzen dute azentua. Aipatueta-rik azkena bakarra –*jarri-lékua*– da aldatzen ez duena, *lékua* berez baita “del tipo menos frecuente” deriztenetako.

17. Ez dakit, egia esan, zergatik ez den gauza bera gertatzen beste honako hauetan: *elíz-kalea*, *erdi-kalea*, *oiló-lokia*, *txori-malao* eta gehiagotan, hauek lehen osagaiaren bigarren silaban baitaramate azentua. Aitzitik beste batzuetan salbuespenaren arrazoia garbiro ikusi uste dut. Esate baterako, *hégo-aízea* (baina *iparáízea*), *égizalea* (baina *diruzálea*, *neskazálea*), *ápaizgaia* (baina *andrégaia*), *árbolazpian* (baina *etxe-ázpian*), *txistu-jolea* (baina *soinu-jólea*) eta abar. Arrazoa hau da, ene ustez: lehen silaban azentua duten horiek lehen osagaia “del tipo menos frecuente” direlako horietakoa dute eta konposizioan ere silaba berean gordetzen azentua, aldatu gabe. Halaz ere, baldin bi osagaiak badira era horretakoak, hots azentua berez lehen silaban dutenak, orduan lege orokorra betetzen dute; adibidez, *atze-áurreak*.

18. Orainoko konposatu guzi horiek bost silabatako hitzak dira; har ditzagun, ordea, silaba batez luzeago direnak eta ikus zer gertatzen den. Ene herriko hizkeran honela ebakitzen ditugu ondoko hitzok: *itsu-lápikoa*, *tonto-lápikoa*, *soinu-jótzaila*, “*suge-linderie*” (guk hala diogu!), *bizi-álguna*, *azken-bigarrena*, *kontakátulua*, *euri-záparrada*, *bihotz-óndokoa*, *begi-óndokoa*, *eliz-átariya*... Hemen ere lehen osagaiak bere azentua galdu du eta bigarrenak lehen silabara, hots konposatuaren aitzin hirugarrenean, aldatu, nahiz bigarren osagai horrek berez eta bereiz erabiltzean bestetan daraman. Hemen ere, lehengo *jarri-lékua* hark bezala, batere aldatu gabe eta berez dagokion silaban gordetzen duen bakarra azkenik aipaturiko *eliz-átaria* da, *átaria* ere guretzat “del tipo menos frecuente” dena duten horietakoa baita.

19. Aitzin hirugarren silaban diot behin eta berriro, eta ez –gehienetan hala dirudien arren– azken hirugarrenean, ez eta bigarren osagaiaren lehen silaban. Hau garbi nabari da lehen osagaia bi baino silaba gehiagotakoa duten honako hauetan: *pelotá-partidua*, *ezpatá-dantza*, *ezpatá-belarra*, *aizkorá-(a)pustua*, *lasterká-*

(a)pustua, pelotá-lekua, izkutá-lekua, txirristá-lekua eta abarretan. Hori gainera hiru azkenetan *lékua*, irrastakorra, dugularik; halaz ere, aurreko osagaiak ohosten diote azentu nagusia.

20. Garbi dago, beraz, bost baino silaba gehiagotako hitz konposatueta lege hau betetzen dela: aitzin hirugarren silabak hartzen du azentua, ez azken hirugarrenak, ez eta bigarren osagaiaren lehenak. Horrenbestez badirudi lehengo bost silabatako haiei buruz ere baieztza dezakegula gauza bera: azken hirugarrenak ez baizik aitzin hirugarrenak hartzen du, nahiz honelako bostekoetan biak —hots, azken hirugarrena eta aitzin hirugarrena— silaba bera diren.

21. Beste zenbait sintagmatan ere gauza bera gertatzen da. Hauek ez dira hitz konposatuak, noski, baina badute zerbait konposatuek ere dutena; hots, bi osagaien artean nolazpaiteko banakoa osatzea, biak elkarri biziki estu lotzen zaizkiolarik. Eta hala ebakitzen dugu *jaiki órduko*, *esan bézala*, *etorri bezain* (laster), *denborá pasa*, *gaizki ésaka*, *kontu kóntari* eta abar.

22. Pertsona izenak ere azentuzko eskema horretara moldatzen ditugu, nahiz gazteleraz dagokien azentua beste silaba batean gertatu. Hau esan nahi dut: *Mari Angeles*, esate baterako, gazteleraz bezalaxe azentua aitzin hirugarren silaban duelarik ebakitzen dugu, batere bortzarik eragin gabe. Aldiz, gazteleraz *Antonia*, *Ignacia* eta abar ahozkatzen diren arren, euskaraz izen konposatueta silabaz aldatzen diegu azentua eta *Joxepántoni*, *Joxepáinaxi*, *Patxikómari*, *Joxiñixio*, *Iñixiómari* eta abar ebakitzen.

23. Toki izenei ere bortxa bera eragiten diegu eta aitzin hirugarren silaban ezartzen azentua, baldin gazteleraz beste batean badute. Alegia, *Benalmádena* gazteleraz bezalaxe ebakitzen dugu eta *Sabiñánigo* ere bai, azentua bere lekuan gordetik. Aitzitik *Extremádura*, *Guadalájara*, *Txekoslóbakia*, *Torremólinos*, *Portugálete*, *Amorébieta* eta abar ebakitzen ditugu, gazteleraz duten baino silaba bat aurrerago eramanez azentua.

24. Egunoroko kale hizkera arruntean gazteleratik mailegatzen ditugun hitzei ere gauza bera egiten diegu eta *beterinarioa*, *interesantea*, *gobernádorea*, *entrenámentua*, *administrazioa* eta abar ahozkatzen, azentua beti aitzin hirugarren silabak hartzen duelarik, gazteleraz atzizkiak duena lekuz aldaturik.

25. Euskal atzizki osaturiko hitzekin gertatzen dena ere agerian ipintzea merezi duela uste dut. Har ditzagun —*garri* bigarren osagaia dutenak: *pozkarria*, *mingarria* diogu batetik, baina lehen osagaiak bi silaba baditu, *lotsagárria*, *zoragárria*, *maitagárria*, *izugárria*, *nazkagárria* eta abar luzea, lehengoek baino silaba bat aurrerago azentua dutelarik; aldiz hiru baditu, beste bat aurrerago daramagu eta *ikarágarria*, *amorrágarria*, *estimágarria*, *lilurágarria*, *antójagarria* eta abar ebakitzen, azentua beti aitzin hirugarren silaban ezarriarik. Modu berean *-tasun* hartzen badugu: *nortasúna*, *batasúna*, *maitasúna* eta abar batetik; baina *maitetásuna*, *trebetásuna*, *elkartásuna*, *handitásuna*, *larritásuna* eta abar bestetik; eta are *egokítasuna*, *euskaldúntasuna*, *eramántasuna*, *zorióntasuna*...

26. Hitza atzetik luzatu beharrean aurretik egiten badugu, gauzak ez dira batere bestela. Euskarak aurrizki gutxitxo duela edonork daki eta adibideak ezin

daitezkeela nahi adina ugari ere bai. Har ditzagun esanplu hauek: *etxerátu*, *oherátu*, *kalerátu* eta gainerako antzekoak bezalaxe *biderátu* esaten dugu; halaz ere *desbiderátu* ebakitzera narama ni noraezean neure herriko euskal azentu senak, eta agian ene herriko ez den beste asko ere bai. Modu berean *egokiya* ebakitzen dugula esan dut goian, baina *desegokiya* baizik ezin nezake nik inola ere ebaki neure herriko azentu legez. *Kontúa* ere ez dut, noski, *púntua* edo *tóntua* bezala ebakitzen; halere *aurrekóntuak* ebakitzen dugula uste dut, nik ez ezik euskaldunik gehienok aspaldiko urteotan.

27. Areago, nik liburuetan ikasi dudan beste euskalkietako zenbait hitz, ene herrian eta are ene euskalkian ezagun ez direnak eta hainbestez azentua zein silabatan daramaten ez dakidanak, halaxe ebakitzera makurrerazten nau ni ezinbestean azentu sen horrek berak. Alegia, Etxepareren hauek nik honela baizik ezin ebaki ditzaket, hark nola ebakitzen zituen ez dakidan arren: *errequérica*, *endelgámenduya*, *haraycinacoric*, *escarniaturic*, *soberátuqui* eta abar. Halaber Leizarragaren beste hauek: *hautenétate*, *desabóatzen*, *maledicione* eta etengabeko beste sorta luzea, nahiz horietako batzuk gazteleraz edo latinez beste silaba batean daramaten azentua.

28. Honenbestez garbi dagoela uste dut ene herriko hizkeran bost edo bost baino silaba gehiagotako hitzetan ezin utz ditzakegula bi lehen silabak baizik azentu gabe eta aitzin hirugarrenak hartu behar duela noraezean azentua, bigarren puntu honen hasieran aipatu ditudan *begi-ókerra*, *buru-háundia* eta gainerako izenondo konposatuak bezalaxe.

29. Hirugarren puntua, azkena eta laburra, nahi nuke hitz gutxitan ukitu. Euskal azentuaren izatasunaz edo zer-izanaz ez naizela mintzatuko esan dut, baina iradokizun txiki bat egin gabe ez nuke lan hau burutu nahi. Altubek euskal azentuaren balio fonologikoa zehaztu nahirik, irakasten digu euskal hitza soilik eta bereiz ebakirik gaztelaniazko silaba bakar eta azentudun multzoaren pareko dela; alegia, *zapal* eta “*va mal*”, *jabetu* eta “*ya ves tú*”, *zagoze* eta “*yo no sé*”, *elizkoi* eta “*yo no soy*” oso antzeko direla.

Inor ez zaio, nik dakidala, puntu honetan inoiz jazarri eta ni ere ez natzaio jazarriko. Badut, ordea, neure mira agertuko arrazoi bategatik. Euskal hitzen azentuaren balio fonologikoa ikertzeko eta gaztelaniazko hitzekin nolako aldea duten ikertzeko, zergatik ez dira hartzen Altuberen bikote horiek elkarren artean duten antza baino askoz handiagoa duten euskal hitz mailegatuak eta hauen kide gaztelaniazkoak eta gero elkarrekin erkatu, ikusteko ea zenbatetaraino duten azentua berdina eta zenbatetaraino desberdina? Alegia, horixe ditugu euskaraz gaztelaniaz bezalaxe esaten ditugun —esaten diot, ez ebakitzen, hori bailitzateke aztergai, hain zuzen— *makina*, *fabrika*, *bezpera*, *silaba*, *meritu* eta beste irristakor piloak, bai eta, emeak nahiago badira, *itxura*, *seguru*, *labana*, *botika*, *sardina*, *ezpata*, *pertsona*, *azentu* bera eta beste zerrenda luzea. Ala hauek ez dira euskal hitzak? Ala hauek, azentuari dihoakonez, euskal azentuaren sistematik kanpo daude eta ugarte berezia osatzen dute? Ez dut uste.

Har dezagun *sardina*. Nork daki euskal *sardina* ahozkatu dudan ala erdal *sardina*? Eta nork esango euskal *sardina*, azentuari dihoakonez, *berdina*, *burdina*, *urdina* hitzak ez bezalakoa denik?

30. Besterik ez. Azpeitiko euskal azentuaren xinta-minta batzu agertu nahi izan ditut. Ez beza, otoi, inork horregatik pentsa gure azentua inongoa baino hobetzat daukadanik, ez eta gurea nora-nahi heda dadin nahi dudarik. Gehienez ere hauxe nahi nuke: gureak gure herrian aurrera ere iraun lezan, berrikuntzak somatzen baititut azken urteotan; esate baterako, guk, zaharrok, beti *batzokiya* esan dugu jaio ginenetik, eta orain gazteen, eta ez hain gazteen, artean *batzokiya* da zabalduena.

PROPOSAMEN BAT AZENTUARI BURUZ

Durango, 1986-V-30

Txillardegi

0. Azentuaren arazoa gaur

Askotan gauza bera errepikatu izan bada ere, gaur gauza bera aitortu behar dugu hemen: gutxi dakigu euskal azentuaz. Edo, bestela esanda, aztertu egin behar da euskal azentua; eta azkar ibili behar da. Zeren-eta suprasegmentalen alor honetan, gainerako alorretan baino errazago baita gaztelaniaren ereduak, interferentziaz, jatorizat ematea. Geure azentua zertan datzan, are zein silabatan ote dagoen ere, ez dakigularik, lasai-bidetzat har dezakegu askotan erdal moldea onartzea.

Ikertu egin behar da, beraz; eta azkar behar dugu ibili.

Gaur eta biharko elkarrizketa hauek, beraz, pozgarriak dira. Arazoa zertan den jakitetik hasi behar baitugu.

Baina *ahalik eta azkarrenik* eskaini behar da bide bat. Zorionez (ezin gaitzezke premia honetaz kexa!) euskal telebista eta euskal irratia hor daude, egunero ari eta ari; zorionez ere, ehunka ikastola, eskola eta ikaslekutan ari da gaur euskara irakasten; gero eta Fakultate gehiagotan hasi da irakaskuntza euskaraz ematen. Eta abar. Eta bazter guztietatik dator galdera bera: nola esan behar dira gauzak? non jarri behar dira azentuak? Eta irakasle jendea gure zai dago.

Arauk eman behar ditugu, beraz. “Hori belarriz eta konturatu gabe ikasiko duzu” esateak ez du funtsik. Euskaltzaindiak, berriro ere, eta ortografiaren edo aditzaren alorretan bezala, arau batzu eman behar ditu.

Beste ohar bat: arazo *sozio-linguistiko* baten aurrean gaude berriz; aditza edo deklinabidea erabakitzerakoan egon ginen bezalaxe. Hizkuntzaren mailako argudioek, hortaz, beren pisua dute; baina herriak *onartu eta erabiliko* duen azentu-eredu bat proposatu behar dugu. Zientziaren aldetik ez zorrotzena eta osoena, beharbada (deklinabidean eta aditzaren jokabidean gauza bera gertatu zitzaigun, jakina denez); baina euskaldun jendearen harrerari ere begiratu behar diogu.

Eta, noski, proposatutako bidea *ez da denen gustokoa* izango; orain arte izan ez den bezala, dena aitortzekotan. Baina, frantsesez esanda: “la solution choisie aura au moins le mérite d'exister”.

1. Oinarri seguru batzu

Erabakizun daukagun arazoa zaila izanik ere, oinarri seguru batzu baditugu:

1. Euskal azentua ez da gaztelaniarena bezain *markatua*. Fonetikoki, beraz, azentua *gutxi* markatzeko eskatu beharko dugu (aspaldikoen “isotonia” famatuak hauxe adierazten zuen).

2. Euskal azentuen sailkapena Mitxelenak aspaldian proposatu zuen bidetik egiten badugu, hautakizuna ez da zaila:

a) II eta III moldeek, erdal interferentziaren kutsu nabarmena dute; eta IV moldea, Bortzerrietakoa, I moldearen karikatuta bezala da;

b) Gaurko hiztunen demografia kontutan hartuz gero, era berean, oso jende gutxi mintzo da gaur II eta III moldeez.

Mendebaldeko azentu-mota hartu behar genuke, beraz, Euskara Batuaren eredutzat. Nahiz Mendebaldeko “I Molde” horren barruan, azpi-motak eta desberdintasunak ugari izan.

Azterketa zientifikoak eta demografiaren eraginak batera bultzatzen gaituzte oraingoan. Eta hautakizuna garbi agertzen da: Gipuzkoara, eta Bizkaira bereziki, begiratu beharko dugu “corpus”aren normalizazio atal hau erabakitzerakoan.

2. Azentudun silaba ezkerretatik kondatu behar

Gauzak horrela, *azentu-unitatea* zedarritu behar da; eta, beraz, *proklitiko*en eta *enklitiko*en zerrenda eman. Unitatea ezagutuz gero, automatikoki jakingo baitugu azentua non doan.

Hots, zorionez, berehala jar bidé gintezke ados klitiko horien edukinaz; euskalki guztietan zerrenda bertsua gertatzen baita.

2.1. Proklitikoak

Lehenengo multzoa ezaguna da: *ba-*, *ez-* eta *bait-* partikulak; hirurok, jakina adizkien ezkerretan doazelarik. Baldintzazko (baldin) *bá-*, markatua da.

Bigarren multzoa irekia da: *oraintsu arte*, dirudienez, *edozein* silababakar, aditz jokatuaren ezkerretan joanez gero, proklitiko bihurtzen zen. (Egia esan, *ba-* eta *ez-*en kasoa, hau besterik ez da; *bai* eta *ez* abderbioak, bakarrik doazenean, azentudunak baitira).

Lehenengo multzo itxi horretan dauden *hiru elemenduak* proklitikitzat hartzea izango litzateke nire proposamena; gainerakoetan bi soluzioak hiztunaren esku utziz.

2.2. Enklitikoak

Deklinabide atzizkiak eta adizki laguntzaileak enklitikotzat hartuko dira; azen-tua *oihartzunez* baizik ez erantsiz.

-bat (ez zenbakaria) bereziki, enklitikotzat hartu behar da; eta, alderantziz, unitate desberdintzat hartu behar da (*t*)*ar* morfema.

3. Markarik gabeko unitateen azentuketa

Azentu-unitatea ezagutuz gero [prokl. + ardatza + enkl.], azentu-eredua hau izango da: [+2, -1]. Alegia: ezkerretatik hasi eta bigarren silaban, azentu nagusia. Eta eskuinaldetik hasi eta lehenengoan (azkeneko silaban, beraz, eskuin alde-rantz), oihartzunezko azentua. Eskuinaldeko azken oinak *bi edo hiru* silaba izango ditu. Adibidez:

etzákitè
etzákitelà
etzákitèlakò
etzákitèlakoàn

3.1. Hitz soltetako azentuketa

[+2, -1] eredu horren arauera egingo da:

etzi
atzó
hemén

Borroka latza izango dugu puntu honetan; erdal moldera eginez gero, paroxi-tonia hautatuko baikenuke: *étzi, átzo, etab.*, eskuinaldeko silaba irekia denean batez ere.

4. Izenen deklinabidea (eta izenaire guztiena)

Singularrean eta mugagabeen markarik ez unitatean (ardatz gisa dagoen hitza markatua ez delarik), eta [+2, -1] azentuketa:

<i>emákumèà</i>	<i>emákumebàt</i>
<i>emákumèarèn</i>	<i>emákumerìk</i>
<i>zuriarentzàt</i>	<i>zurìrekìn</i>

Azentu-unitatea, beraz, *bi* silabatukoa denean, *oxitono* agertuko da, gaztela-niaren aurka:

latzá
hitzik

*hitzéz
surtán*

eta, hau beti, ardatz doan lexema markatua ez den ber:

*déia
máistra*

Izenordeetan, bereziki, bide bera segituko da:

<i>niré</i>	<i>zurí</i>	<i>harék</i>
<i>nirétzakò</i>	<i>hiré</i>	<i>honékin</i>

Eta bide beretik galdekarietan ere: *norékin*, etab...

4.1. *Plurala*, berriz, markatua da; eta azentua ezkerretatik hasi eta *lehenengo silabara* pasako da, bizkaierazko erakusleetan ongi agertzen denez:

honék, horrék, harék; baina *háuek, hóríek, háiek*.

Partikulazki, beraz:

zuré emázteà, baina *zúen emázteà*
eta *harèn emázteà*, baina *háien emázteà*.

Plurala, beraz (+1, behera) eskemaren arauera egingo da normalean. (Eta, beraz, hitz markatuetan singularra eta plurala ez dira azentuaren bidez bereziko.)

Pluralari dagokion azentu-aldaketa hau, izen *bisilabikoetan eta monosilabikoetan* erabiliko da. Baina trisilabikoetan, eta aurreragokoetan, azentua ez da mogituko:

*itúrrìa, itúrriak
itúrriarèn, itúrrien*

5. Aditz izenkien azentuketa

Erroaren silaba-egiturak markatzen ditu partizipioa eta aditz-izena. Erro hori silababakarra denean (M + 1) dira ondoriozko formak:

sál; beraz, *sáldu, sáldukò, sáldurik*, etab.

bíl; beraz, *bíldu, bíldukò, bíldurik*, etab.

eta, bide beretik:

sáltze; eta *sáltzeà, sáltzekò, sáltzetik*, etab.

Gainerakoetan, ardatza *markatua ez bada* (adib.: *bázkal*; *bázkaldù, bázkaldukò*, etab.) azentuketa normala:

ikús; *ikúsi, ikúsikò, ikúsirik, ikúsitakoàn*...

harrápa; eta *harrápatù, harrápatukò, harrápaturik*, etab...

6. Pluralaren azentu-aldaketaren mugak

Bai teoriaren bidez, bai bizkaiera zaharrean somatzen denez, eta bai zuberearen bidez garbiro ikusten dugunaz, hau dakigu arazo honetaz: azentu-aldaketak ez dituela iristen nominatiboa, eta ez lekutasunezko kasoak:

<i>Mendeb.</i>	<i>Ekiald.</i>
malkórrak	malkórrak
máلكorrek	malkórrék
máلكorrai	malkórrér
máلكorren	malkórrén
máلكorrentzat	malkórréntzat
máلكorrekín	malkórrékin
máلكórretan	malkórrétan
máلكórretako	malkórrètako
máلكórretatik	malkórrètàtik
máلكórretara	malkórrètará

Bokale-elkarketa gertatu ez den kasoetan, bestela esateko, azentu-hausturarik ez da izan pluralean. Zer egin?

Noraino “senditzen” da ñabardura hau Mendebaldeko euskalkietan?

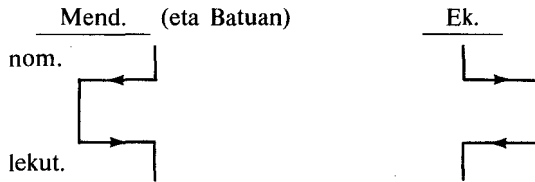
Hizkuntza-arrazoia soilki kontutan hartuz gero, zalantzarik ez legoke: *nominatiboa eta lekutasunezko* kasoetan azentu-aldaketarik gabeko bidea onartu behar litzateke. Eta Batuan, eta pluralari buruz hau genuke (aldamenean Mugagabea ere aurkezten dugularik):

<i>Plurala</i>	<i>Mugagabea</i>
malkórrak	malkór
máلكorrek	malkórrèk
máلكorrei	malkórrì
máلكorren	malkórrèn
máلكorrentzat	malkórréntzàt
máلكorrekín	malkórrékin
máلكórretan	malkórrètàn
máلكórretako	malkórrètakò
máلكórretatik	malkórrètàtik
máلكórretara	malkórrètará

Eskuin aldeko jaitseran ez-ezik, lekutasunezko kasoetan desberdintasunik ez dago. Eta, bestetik, eman behar litzatekeen erregela zailago da: plural *osoan barrena* azentua ezkerretara joaten dela esan beharrean, *lekutasunezko kasoetan ezetz* erantsi behar genuke.

Puntu hau seriooki eta funski erabaki ahal izateko, Mendebaldeko euskalkietan ikertu behar litzateke plurala. Badirudi, zenbait aztarnaren bidez ikus daitekeenez (Zuberoan bezain osoki ez bada ere), desberdintasun hori bizirik dagoela

bizkaieraz. Eta, beraz, *hobetsi* egin behar litzatekeela teoriaren arauerako azentu-keta hori:

Baina *plural osoan barrena*, analogiaz (+1) azentua duen eredua gaitzetsi gabe. Geroak erranen.

6.1. Silababakarren arazoak

Eman dezagun *latz*. Eta hau, genuke:

látz	latzá	látzak
latzék	latzák	látzek
latzí	latzári	látzei
latzén	latzárèn	látzen
latzéntzàt	latzárentzàt	látzentzat
latzékìn	latzárekin	látzekin
latzétàn	latzéàn	látzétan
latzétakò	latzékò	latzétako
latzétatik	latzétik	latzétatik
latzétarà	latzérà	latzétara

Nahasketa egotea ez da harritzekoa (batez ere, gipuzkeraz eta bizkaieraz ergatiboan *e*-rik ez izanik). Nominatibo pluralak eta ergatibo singularrak azentu-keta bera lukete: *latzák*; baina gainerako kasoetan forma desberdinak genituzke.

Eredu analogikoan, berriz, hau genuke:

látz	latzá	látzak
latzék	latzák	látzek

Denak desberdinak, eta gauza bera lekutasunezkoetan. Egiazko eredua, nolabait esateko, analogiazkoa baino “garbiagoa” da; eta ikasteko errazagoa ere bai.

6.11. Badago beste arazo bat, dena dela: euskalki batzutan hau baitugu: *látz*, *látza*, *látzak*; etab. Monosilabo guztiak (M + 1) markatuak balira bezala.

Teoriaren mailan balegoket arazoirik silababakar guztiak (M + 1) hartzeko (eta hauxe ere ikerkizun bat izan daiteke: noraino den egia, alegia). Zubereaz (*h*)aiz adizkiarekin gertatu dena (*iz* vs. *hiz*) silababakarren markaren alde mintzo da. Bizkaieraz, ordea, ezer ez da seguruagorik *onék/óne(i)k* bikoiztasuna baino.

Eta, hitz batez, *erregela orokorra* proposa bide dakieke silababakarrei:

hítz, hitzá, hitzák

hitzék, hitzák, hitzek, etab.

6.2. Silababikoetan

Arazo berezirik ez.

Baina berdindu gabeko eskeman hau genuke:

lapúr	lapúrrà	lapúrrak
lapúrrèk	lapúrràk	lapurrek

Eibar-Bergara inguruan aurkitzen diren “bitxikeriek”, hain zuzen (lekutasunezko kasoetan bereziki), ikerketa sakona merezi lukete.

6.3. Trisilabikoetan, eta goragokoetan

Kaso hauetan azentua ez bide da Mendebaldeetan mogitu:

itúrritàn, itúrriàn, itúrrietan

Ez bide da tentazioan erori behar; eta, hitz batez, azentuaren mogimendua *silababakarrentzat eta silababikoentzat* utzi behar dela.

7. Hitz markatuen arazoa

Ekialdeko euskalkietan (−2) da silaba nagusia (paroxitonia, alegia), hitz markatuak (−1) direlarik (oxitonoak). Simetria osoan (+2) da silaba nagusia Mendebaldeko euskalkietan, eta (+1) dira hitz markatuak.

Hitz horiek *hiru* motatakoak dira:

1. (+1) silaban diptongo beheranzkoa duten hitz batzu (ez denak, dirudie-nez; nahiz puntu honek ere ikerketa sakonagoa merezi). Adibidez: *déi, káiku, éuskara*.

2. (+1) eta (+2) silabetako bokaleak, tinbre berekoak normalean, batu egin direnean: *légusu, bázkari*. (Gogoan har *lehengusu* eta *barazkari*).

3. Integratu gabeko mailebu berriak: *árima, fábrica*. Hauetan azentua *ez da inoiz* bigarren silabara pasatzen: azentua *aldakaitza* da. Erdal modeloa, beraz, euskal hitz markatuena da; eta anormala, hitz batez, gure hizkuntzan. (Ekialdeko zenbait euskalkitan, berriz ere, enbor nagusitik aldenturik agertzen zaizkigu).

Hitz markatuetan, beraz, bi proposamen egin daitezke:

a) hitz horiek azentu diakritikoz idaztea: *árte* (= edergintza); vs. *arte* (= zuhaitza).

b) hitz horietan azentua ez mogitzea: (+1) beti; *árte, ártea, ártearèn, árteek, artèk, árterik*, etab... Baina, jakina: *arté, artéa, artéarèn, árteek, artèk, artèrik*, etab.

Baina markatuon *zerrenda* eman behar da.

7.1. Hitz markatuen zerrendaren hasera

Puntu honek ere ikerketa behar duelarik, hona hemen segurutzat jo daitezkeen hitz batzu:

<i>Silababakarrak</i>	<i>Bi silabat.</i>	<i>Hiru silabat.</i>
gái	áurre	éuskara
gáu	átze	érdara
gáur	gáuza	bázkari
láu	máisu	átsalde
séi	máistra	báserrri
dén	jábe	árima
txár	zénbat	prémia
déi	ásmo	líburu

Badirudi erraz xamar presta zitekeela hitz markaturik seguruenen zerrenda osoa. Nahiz, jakina, beste asko eta asko zalantzan egon; edo, analogiaren poderioz (+2) erregelaren arauera azentutzatu gero eta maizago.

8. Azken ohar bat

Aurrerago ere esana dugunez, azentu nagusia (+2) izango da.

Azentu bigarrenkaria (+3) posizioan baldin badator, bion arteko tartea 1 da (elkarren ondoko silabak dira, hitz batez: *ar-té-àk*, eman dezagun). Kasu horietan, eta pedagogikoki bederen, hau esan daiteke: (+2) *silaba markatzeko*, oihartzunezko silabarena eroriko bada ere.

Hurrengora arte, berriz, tartea 2 edo 3 denean (eman dezagun: *artéarèn*, *artéarekikò*) ahoskatzeko zailtasunik ez dago; eta eutsi egingo zaio.

EUSKAL AZENTOA

Durango, 1986-V-30

Jose Basterretxea

“Oskillaso”

Azentoak bereizten dau plurala singularra ta indefinidotik. Izen pertsonalak eta izen geografikoak eztauke pluralik. Hasi gaitezen ba izen pertsonalak eta geografikoak aztertzen. 1974ko *Fontes Linguae Vasconum*'en, 18gn zenbakian, 364gn orrialdean, izen pertsonalen zerrenda bat dago. Irakurri daigun:

Agapitto

Ageda

Austiñ

...

188 izen pertsonalen zerrenda honetan 64'k hiru silaba baño gehiago dauke, 123 bi edo hiru silabakoak dira, hñonen arte 78 prototonak dira, hau da, lehenengo silaban dauke azentoa, ehuneko 63.

F.L.V.ko esandako zenbakian, 368gn orrialdean hasten da izen geografikoen zerrenda bat. Irakurri daigun:

Abadiano   Abadiño

Acorda   Akorda

Ajanguiz   Aijengiz

...

231 izeneko zerrenda honetan 133 bi edo hiru silabakoak dira. Euren arte 21 bakarrik dira prototonak, ehuneko hamasei baño gitxiago.

Irakurri dotezen berba guztiak dauke lehenengo azentoa lehenengo edo bigarren silaban.

Hiru silaba baño gehiagoko berbak ezin dira izen prototonak. Sustantivo eta adjetiboen arte oso gitxi dira prototonak.

Ikusi daigun oraiñ zelan aldatzen dan azentoa pluralean. (F.L.V., 1975, 21gn zenbakia).

Fraser nominalaren pluralaren entonaziñoak hiru zati daukaz: Lehenengoan silaba bat tono normalean, bigarrenean edozeinbeste silaba tono altuan eta hiru-

garrenean silaba bi tonu bajaran. Lehenengo zatian silaba bat, bigarrenean bat gitxienez eta hirugarrenean bi. Pluraleko entonaziño osoa eukiteko berba batek gitxienez lau silaba euki behar dauz. Bi edo hiru silabako berbak eztabe betetan pluraleko entonaziño osoa eta prototonak izan daitez. Silaba biko berbei lehenengo zatia falta jake pluralean, eta baldin prototonak badira singularrean be bai. Hirugarren zatian silaba bakar bat baño eztauke. Singularra ta plurala bardiña da silaba biko berba protonetan. Hiru silabako berbak bitara egin leike plurala: nahiz silaba bat zati bakoitzean, nahiz lehenengo zatian bapez, bigarrenean bat eta hirugarrenean bi. Hiru silabako berba prototonak bardiña dauke singularra ta plurala.

HIZKUNTZAREN NORMALIZAZIOA, KONTZIENZIA LINGUISTIKOA ETA EUSKAL EBAKERAK

Durango, 1986-V-30

Alfonso Irigoien

Neure komunikazio honetan ez naiz euskal ebakeren arazoa bere luze laburrean, butzu ondar gabeen sarturik, ahal denik eta zehaztasun gehien gogora ekartzen dudala ikertzen hasiko, eta batez ere zenbait gogoeta orokor, edozein hiztuni dagozkionak, egingo ditut.

Ez dago dudarik modu batera edo bestera gure hizkuntza normaz arautzea, bat izatera bidean ezar zedin, beharrezko zela egin zenean. Hau orain argi dakus edonork, politikazko bide berriak direla medio euskara modu zabalago batez hedatzeko aukeran aurkitzen baita. Aurrera egiteko, hartu ere era horretako bidea hartu behar zen, aski izango den jakin gabe ere. Ikus dezakegunez komunikabide sozial modernoetan lehen zuen baino askozaz ere sarrera handiagoa du eta etorkizunean gehiago izan dezake.

Normen arautzea, gauza ezaguna denez, alde batetik ortografia mailakoa izan da, oraindik zenbait gora beheratan ohiturak zeharo bateratu ez badira ere, eta bestetik, bereziki berbo batuarena, eta, morfologiari gagozkiola, beharrezko ziren puntu banaka batzuren.

Harrigarriro berboarenak sortu zuen bere momentuan esames gutxien, morfologiako besteekin batera, ene eritzian zailena bazen ere eta edonoiz estropasu gehien eragiten duena euskaldun arrunten artean.

Normalizazioaren bideak, hala ere, zenbait problema berri sortu ditu bazterretan, gure hizkuntzak jasaiten dituen arnas hestuek ez baititu arau bateraturik ezak bakarrik sortzen. Izan ere alboan bi hizkuntza indartsu eta sendo ditugu: gaztelania, alde batetik, eta frantsesa, bestetik, euskaldunik gehienek, denek ez esatearren, eta bereziki gazteenek, gutxienez bata edo bestea dakitela, eta sarri euskara bera baino hobeto. Egoera honi J. M. Sánchez Carrión-ek diglosia glotofagikoa deritza (1).

---

(1) Ikus "Fundamentos para una teoría de la territorialidad lingüística", *Hizkuntza minorizatuen soziologia*, Donostia 1986, 42 orr. (1984-garren urteko irailean Getxo-n eginika-kio Hizkuntza minorizatuen soziologi biltzarreko lanak).

Eta ez naiz euskaldun berriez ari, hori beste kapitulu bat baita, euskaldun zahar deitzen direnez baizik. Eta ez nieke inondik ere meriturik eta baliorik ukatu nahi lehenen aipatu ditudanei.

Gogora ekar dezagun Aulesti herri euskaldun ezaguna, beste batzu ere diren bezala, zeren tradizioz euskaldun direnak zer bidetarik doazen jakitea beharrezko dela uste baitut, gure hizkuntzak, neurri baten bederen, euskaldun berrien laguntzaz eta kemenez aurrera egingo badu ere.

Bertan bizi den laurogei ta biko euskaldun bat gazte denboran Deustu-ra joan omen zen erdaraz ikastera, ezer ez baitzekien, eta egotaldi luzea han egin ondoan ikasi gabe itzuli omen zen etxera, Deustun, zegoen lekuan, euskaraz gehiago entzuten eta egiten baitzuen, erdaraz baino. Dakien gehiena geroago ikasi omen zuen Afrikan soldadu zegoela. Baina, beste alde batetik, hirurogei urte ingurukoek Aulestiko eskolan ikasi dute, eta *los zapatos he compra(d)o* eta antzekoak esateko joera, leku askotan bezala komunztadurarik egin gabe alegia, badute ere, ez dute inolako problemarik edonon erdaraz egiteko. Egungo egunean, gainera, telebistaren irudiak eta boza etxera bertara sartzen dira, eta azkenez, erdarazkoa baino franko beranduago izanarren, euskarazkoa ere heldu da eta eskaratzean bertan entzun daiteke. Gainera euskara eskolan ere sartu da eta guzti honekin egoera berri bat sortu da eta garatzen ari da. Orain ez da etxeko eta herriko euskara bakarrik, zabalagoa baizik. Lehenago goiko mailako hizkuntza gaztelania baino ez zen, orain haren lekua, neurri baten behintzat, euskarak bete lezan nahi litzateke, baina oraingoz diglosia glotofagikoa ez da luzaroan erraz aldatuko Fergusson-ek eginiko definizioaren arauerako diglosia aberasgarri baten mesedetan, Euskal Herrian bertan gizarteko piramidearen gailurra erdaldun hutsez hain ondo horniturik dagoen bitartean.

Honezkero argi dagoke nahi gendukeen diglosia euskara normalizatu eta nazional baten eta hizkeren artekoa dela. Baina horretarako lehenengo behar duguna da euskara normalizatu hori ez bakarrik teorikoa izan dadin, hiztunen artean ondo eta zuzen sustraitua baizik, eta sarri askotan euskaldun arruntak askozaz ere hobeto daki euskaraz, nahiz eta betikoa erabili, batuan ari den hainbatek baino. Eta ez da aski esatea pertsona arruntok kultura gabekoak direla. Enetzat horrek ez du balio, aurrean dugun problemaren funtsa ez baita era bateko edo besteko kultura izatean edo ez izatean aurkitzen, hizkuntza jakitean edo ez jakitean, eta azken finean ondo eta zuzen mintzatzean, baizik.

Etsenplu xume bat ipintzeagatik barka iezadazue esaten baldin badut asteoro asteoro agertzen den *Tele-Deia*-n hurrengo hau irakurtzen dela ateratzen den bakoitzean: *Programaketetan aldakuntzarik balego gure gogoz kanpo lirateke*. Frase hau ez luke inola ere euskaldun lege zaharrekotek esango, zeren *aldakuntzarik* formak, partitiboan izanik, ezin eraman

baitezake komunztadurarako pluralik. Eta halako hutsak nabarmen nabarmen, geroago eta ozenkiago, zabaltzen ari dira lau haizetara oraingo tresna boteretsuei esker, erdaraz gure partitiboaren lekuan plurala ere joan baitaiteke. Azken finean halako euskararen barruko egituran erdaradago. Eta ez naiz Europako kultura hitzez ari, euskararen beraren egituraz baizik, hau da, sintaxiaz.

Baina hemen ez dut egingo korritzen duten hutsen eta zergatik ez dakigula modan jarri diren bitxikerien katalogoa. Ebakeraz egiten diren jardunaldiok berok ere, azken finean, bizi dugun egoerak sortu dituen gora beheretan dute iturburua. Izan ere orainarte Euskal Herrian, beste edozein hizkuntzatan gertatu den bezala, euskalkietan zehar hainbat ebakera eta azentu izan dira, denak euskaldunak, noski. Horrek, hala ere, ez die inguru hurbileko euskaldunei elkarren artean ulertzeko problemarik sortu, eta bakoitzak berea erabiliarren bestearen kode zerbaitsa desberdina ez da sekula oztopo izan harremanetarako. Eta urrunagokoa izanik ere tratu apur bat izan ondoan adaptazioa egin izan da, zeren denek izan baitute beti euskaldun izatearen kontzientzia linguistikoa eta hizkuntzari buruzko eritzia, sarri askotan guganik urrun ez dabilen linguista bati baino gehiagori falta zaiona, eta izan ere linguista batek ez du nahi ta nahi ez beharrezkoa.

Hortik sortu izan dira orainsurarte lege zaharreko euskaldunen artean alderdi bakoitzean egiten den euskararen gainean korritu izan duten usteak, batzuetan estigmatizazioraino ere heldurik eritzi linguistikootan finkaturikako attitudeen ondorioz, edozein hizkuntzatan gertatu izan den bezala. Eritzi linguistikook batzuetan egiazko egituretan izan dezakete oinarri, baina ehuneko parte handi baten batere motibo gabeko usteetan. Hala ere, esan behar da, berez eritziek, errealitatetik atereak izan edo ez izan, ez dutela atituderik suposatzen, herri etimologia bera ere hala sortu baita (2).

Esaterako, nik neuk entzun izan diet Ubidekoei Arratiako azentu eta ebakera bitxiak mintzatzen, eta, beste alderdi batetik nire izeko batek, Arratiarra izanik, Ubideko berbeta oso ondo ahoskatzen zuen haien artekoren baten fraseren bat edo beste errepikatu behar zuenean edo hala nahi zuenean. Eta, Gipuzkoa aldera iraganik hor dugu Eibartarrei leporatu izan zaien *trigoak maduratzeko denpora preziosoa* eta halako antzekoak, baina Eibartar peto petoak ondo ezagutuz gero halakoak ez dira normalki, ezta hurrik eman ere, erabili izan dituzten eta oraindik bertako euskara egiten dutenek, —bat asteburuetan Aulestira etortzen

---

(2) Humberto López Morales, *Dialectología y Sociolingüística. Temas puertorriqueños*, Madrid, Miami, Nueva York, San Juan, 1979, "Velarización del *l rri* en el español de Puerto Rico: índices de actitud y creencias", 109 orr. eta hurrengoak.

da—, erabiltzen dituzten fraseak. Eta halako gauzak biltzen eta kontatzen has bagintez akaburik gabekoa litzateke.

Ipin dezadan etsenplutzat, baita ere, niri neuri, lege berriko eritzi eta atitudeen arauera, behin gertatu zitzaidana: Balentin Enbeita-ri Bilbo-n omenaldi bat egin zitzaion Etxenike Gasteizeko Gobernuan Hezkuntza Sailburu zela. Franko hil ondoan, beraz. Egin ziren beste gauza batzuen artean hainbat bertsolari agertu ziren kantatzera, eta Enbeita-k berak nahi izan zuen, lehenagoko denboretan bezala, nik neuk zuzendari egin nezan, puntuak ipini eta abar, naiz eta ni halako zereginetarik aspaldidanik aldendurik gertatu. Izan ere, lehenago ez bezala, hainbat denbora zen hizkuntzari dagozkion beste gai batzuetan osoki murgildurik nenbilela, orain ere nabilen bezala, eta bertsolarien gauzetan gehienez ere epai mahairen baten parte hartu eta bestelako gauzaren bat besterik ez. Eta nola eskariari ukorik ezin egin niezaiokeen, historia oso bat baitzegoen atzetik, han agertu nintzen. Eta ari nintzela ari nintzela halako baten esan nuen: *orain Lazkánòk eta urliak halako eta halako gaiari eutsirik kantatuko dute*. Eta publikoaren artetik hara non boz ozen, ondo entzuteko moduko bat agertzen den: *Lázkanòk!* Eta hala gelditu zen. Baina hurrengo txanda heldu zenean nik: *orain Lázkanòk edo Lazkánòk eta urliak kantatuko dute*, eta inor ez zen gehiago ezer esatera ausartu. Hor duzue batere motibo gabeko eritzia atitude bihurturik. Jakina, hark, bere barruko eritziaren arauera, izen propio horri nik ematen nion azentua ez zela zuzena, berak egiten zuena baino, esan nahi zuen, eta gainera diskriminatzaile bihurtzeko eskubidea zuela, berari hain zoritxarreko Euskal Herri honetan bontzo nagusiaren papera egitea tokatu balitzaio bezala, eta eskomikuak ezker eta eskuin bota.

Baina ikus dezagun zer gertatzen zaion *Lazkano* deiturari. Erraz asma daitekeenez deitura hori toponimiatik heldu da, beste deitura asko eta asko bezala, eta administrazio erdaldunak aspaldiko denboretarik menderik mende *-n-* bokal artekoa izkribaturik gorde du, gure eremuan korritu izan duen erdarari dagokionez, euskaldunen artean ahoskatzetik franko goiz desagerturik egonarren. Izan ere toponimian euskaldunen arteko forma *Lazkàò* da, eta erdaraz *Lazcano*. Bestela galde egiozue *Lazkao-txiki*-ri, eta, oso bide okerretik ez banabil, bazterretan **Lázkaò* entzutea ez da batere erraza, inork esaten baldin badu behintzat.

Gertatzen dena da izkribuz erabili izan den deitura euskal azentu tipo batera moldatu dela euskaldun batzuen artean, eta beste batera beste batzuen artean. Toponimian bertan ere badira aldeak leku batzuetarik besteetara: Aulestin *Íborlà* erizten zaio, ofizialki *Ibarrola* denari, baina Ifarraldean *Ibàrlà*. Beraz, *Íbarrolà*, alde batetik, eta *Ibàrlòlà*, bestetik. Erdaraz, ordea, *Ibarròla* esaten da, azken aurrekoan duela azentua, eta agian euskaraz ere bazatekeen parekoren bat. Eta halako beste eredu asko aipa daitezke.

Gure hizkuntzaren izena bera ere ez da azentu bat bakarrez ebakirik erabiltzen. Nik esango nuke Bizkaian askok eta askok *éuskeràz* esaten duela, baina *euskèràz* ere entzuten da, eta inork ez du horregatik jantzirik urratzen, eta, egia esateko, neure etxean bertan semeari *éuskeràz* entzuten diot, Aulesti-ko erara, eta emazteari *euskèràz*, Lekeitio-kora, eta galde egin ez baldin banu ez nintzen erraz konturatuko, hemen esateko moduan behintzat. Nik neuk ere umetan *éuskeràz* ebaki izan dut, eta Adolfo Arejita Deustu-ko irakaslekideari ere, Morga-ko eredia gorderik, ebakera berdinez entzun diot.

Gehiago oraindik, Aulesti-n erdaratik mailegaturiko hitz batzuetan ere, ez guztietan, azentu tipo hori bera gertatzen da, eta hala, *pijamiè* da etxean bertan, Aulesti-ko erara, entzuten dudana, nik neuk, Arratia-ko erara, *pijámeà* esaten badut ere, jatorrizko erdal azentutik gehiegi saihestu gabe. Nire emazteak ere antzera esaten du, baina ez berdin: *pijàmiá*.

Berdintsu gertatzen da semeak *txakúrrek jan dau*, singularrean dioenean, eta *txákurrek jan dabè* pluralean, eta nik *txakurrék yan dau* —eta nahasirik *jan dau—*, singularrean, eta *txakúrrek yan dauriè* —eta nahasirik *jan dabe—*, pluralean, eta emazteak desberdin.

Eta hara non familia osatzen dugun hiru pertsonok egunoroko bertan azentu desberdina erabiltzen dugun ia konturatu gabe eta inolako oztoporik gabe, bakoitza ohiturik baitago bestearena entzuten. Egia esateko, nire emaztearen ama bizi zenean hari bitxia iruditzen zitzaion nire ebakitzeko modua, batez ere *gozoa*, *astoa*, eta halakoak *-oa* amaiera eginik, eta ez *-ua*, entzuterakoan.

Edozein modutan ere esan beharrean aurkitzen naiz bertsolarien txapelketa eta abarretan saiatu nintzen denbora osoan sekula ez zitzaidala Enbeita-ren omenaldikoa bezalakorik gertatu. Alderantziz, Donostian bertan, behin baino sarriago entzun izan nuen jende arruntaren artean euskara garbia egiten nuela, eta hori agian hitzak osorik esaten nituelako izan zitekeen, eta arazo horrezaz inoiz Gabriel Aresti zenarekin ere hitz egin nuen, zeren Bilbo-n entzuten genduen *mordoilo* hitza, bereziki jatorriz erdararekin zer ikusia zuten berbak hitz egiterakoan sartzeagatik esaten zena, purismoaren bidea harturik, ez baitzeturren bat beste kontzeptu ebakieran oinarrituriko honekin (3).

Beste alde batetik euskaldun arruntan artean Enbeita-ren omenaldikoa bezalakoak gertatzea, neurri baten bederen, fenomeno normala da, batez ere insekuritate linguistikoa handitzen hasi denetik hona. Baina

---

(3) Felipe Lizaso, gerra denboran gudari izan zen erreteriarrekin baizik ez nuen gora beherarik izan, behin bertsolarien azken txapelketa nagusi baten *ailegatu* hitza esan bainuen, euskaldun zahar askok egiten duen moduan, *heldu* edo antzeko “garbi” izenekoan bat hautatu beharrean.

inoiz halako diskriminazio joerak aginte lekuetarik ager daitezke, konturatu gabe dela pentsatu nahi nuke. Baina, edozein modutan ere, iturburuan dagokeen psikologia larri gorritan jartzea komeni litzateke, antzekorik gehiago gerta ez dadin, zeren euskaldun arrunten arteko joerok neurri baten normalak izan badaitezke ere, aginte lekuetakoak, ondo ikerturik eta kalkulaturik egon behar luketenak, ezin barkatuzkoak baitira, erraz behintzat, horretarako baitaude guztion dirutik soldata onak kobratzen.

Aipa dezadan moldezko letretan agerturiko etsenplu bat:

Hezkuntza, Unibertsitate eta Ikerketa Sailak-k argitara zuen *Euskalkiz euskalki* (4), Rosa Miren Pagola-ren eskuz prestaturiko lanean, bertako *Euskara zerbitzua*-k firmaturiko "Aurkezpena" dator atarikotzat. Honela hasten da hitzaurre hori: "*Leketioko euskara ez dago ulertzerik. Zuberoan hobe frantsesez. Baserritarrekin nekeza da hitzegitea. Arrantzaleen hizkera oso berezia da*". *Marketing*-eko erregelen arauera lehenengo frasa lapidarioa da. Izan ere bizkaitar baten ahotik ez litzateke halakorik erraz aterako, inon hitzak osorik ebakitzekotan Lekeition ebakitzen baitira, eta neurri handi baten hiriko euskara egiten baita, Donostian egiten zen bezala, eta, hori gutxi balitz, Euskaltzaindiaren Bibliotekan gordetzen diren Resurrezio Maria Azkue-ren arriben kartetan argi ikus daiteke diodana. Eta Bonaparte printzeak itsasaldeko solezismoa zeritzana egiten bada ere, hau da, *esan nau, emon nau*, eta horrelakoak, Azkue aspaldi saiatu zen izkribuz bederen hori zuzentzen.

Eta halako gauzak "*oraindik ere euskaldunon artean*" entzun badaitzke, esaten den bezala, euskaldun horiek ezin izan daitezke gipuzkoar baizik. Eta horrela, esan dezakegu zenbaitentzat Euskadi Gipuzkoan hasten dela eta Gipuzkoan amaitzen (5).

Ezin joan daiteke munduan zehar halako ideia errumes eta eskasak buruan izanik, eta, gainera, funtzionari ahalguztidunen mentalitateaz horriturik, lanari ez dakit zer.

---

(4) Gasteiz 1984.

(5) Behin Ibon Sarasola-k *Deia*-n, 1977-XI-11-an, artikulua eman zuen argitara "Hiri haundi euskaldun industriatu bat" titulua zeramana, Euskal Herrian hiri nagusi euskaldun baten faltan Gipuzkoa hiri nagusiak bete zezakeela paper hori adierazirik, ia 700.000 biztanletarik "gutxienez 300.000 euskaldun bizi baitira bertan", —ez da esaten horietarik zati on batek Bizkai aldeko hizkerekin zerikusia duten berbakerak darabiltzala—. Nik 1977-XII-28-ko *Deia*-n erantzun nion "*Haste, hastapen, hatsarre, hatse, hasiera, hasera* eta Euskal Herri industriatu berri hori" artikulua bidez. Ez da erraz ulertzen nola Unibertsitate munduan murgildurik dabilen bati burutik iragan ere egin dakioken halako planteamentu kaskarin, lokalista kutsuko eta probintzianorik osatasunaren izenean, zeren Gipuzkoa, bere berdegune eta guzti, hiria baldin balitz Euskal Herria hiri handiagoa bailitzateke, handitasunean Parisen mailara heltzen ez bada ere, eta Gipuzkoako mugetan ez baitira industria eta berdeguneak amaitzen, ezta euskara bera ere, erdarak ere akaburik ez duen modu berebean.

Alabaina, baserritarrekin hitz egitea edo arrantzaleen hizkera ulertzea nekeza izan daiteke batentzat baino gehiagorentzat, batez ere hiriko-koen artekoa izanez gero, baina hala ere uste dut bereziki komunikabide sozialeko tresnen bidez mintzatzen zaizkigunek, ez bakarrik euskara batuaren normak ondo ezagutu eta jakin behar litzukete, horrez gainera gauza izan behar lukete edozein baserritar edo arrantzalarekin, edonongoak direla, elkar hizketa bat izateko, eta zertan esanik ez, haiek esaten dutena ulertzeko. Ofizio hori hautatu duenari gutxienez hori eskatu behar zaio, eta halakoak ez du aski euskara batuaren normekin, errealitate soziala askozaz ere aberatsagoa baita.

Ebakera, beste alde batetik, ez dagokio azentuari bakarrik, eta izan ere zenbait gauza modu batera baino gehiagotara ahoskatzen da euskaraz tokian tokian. Batasun bidean abiatzeko ortografia bateratzea izan zen gerra ondoko lehen urratsa, bestea bateratzea ez baita hain erraz, hizkuntzazko ohiturak sakon eta modu iraunkorrean itsatsirik izaten baititugu. Bergara-ko biltzarrean 1978-garren urtean Txillardegiri horrezaz mintzatu zen eta neuk ere egin nituen zenbait ohar.

Hori gomutan izanik uste dut egokiena zer bide daramaten eginiko gogoetak dela, eta baterabidean doazenean bultzatu, baina beti ere gauzak gehiegi bortxatu gabe, azken finean etorkizunean hizkuntza erabil dadin neurrian bere bidea egin gabe ezin geldi baitaiteke.

Horrela lehen lehenik, besteetan sartu aurretik, ortografiaren erruz aldatzen ari den ahoskatze bat aipatu behar litzateke. Non nahiko edozein euskaldunek normalki beti esaten izan du eta orain ere esaten du *ezta*, *eztator*, *enaiz*, *enator*, *ezkara*, *ezkatoz*, *eluke*, eta abar, oraingo ortografiaren arauera *ez da*, *ez dator*, *ez naiz*, *ez nator*, *ez gara*, *ez gatoz*, *ez luke*, eta abar, agertzen bada ere izkribuz. Baina jende asko, eta ez beti euskaldun berriak bakarrik, irakurtzerakoan ikusten denaren eraginez bigarren erara ahoskatzera abiatu dago. Eta eskoletan hasirik ahoskatze hori zuzenbidean jarri behar litzatekeela deritzat, eta inoiz aldatu behar ez ziren legetara erakarri.

Problemarik handiena sortzen duena *jan*, *josi*, *jo*, eta abar, formen ahoskatzea da. Azkue-ren bidetik baturako *yan*, *yosi*, *yo*, eta abar, ahoskatzea litzateke egokiena, goragoko maila baten noski, besteak beste maila baterako arrunt moduan utzirik, oso indar handia baitute Ifarraldetik kanpora, leku batzuetan izan ezik. Zertan esanik ere ez kulturazko zenbait hitzetan, hala nola, *geometria*, *paragoge*, *gimnasia*, eta horrelakoak, grekoz *geōmetría*, *paragōgḗ*, *gymnasia*, hoberena *ge-* / *-ge* / *gi-* silabak kontsonante oklusiboaren bidez ematea litzatekeela, orain baino lehen Euskaltzaindian bertan esan izan den bezala, goragoko mailarako, jakina.

Badirudi batuan bazterturik gelditu direla *txoriya*, *txorixa*, eta abar, eta *txoria* formak daramala nagusitasuna ahoskatzeko ere. Beraz, hor ez

dugu problemarik. Berdin gertatzen da *-oa / -ua, -ea / -ia* bikoteetan, *-oa* eta *-ea* baitoaz aurrean, hau da, *zoroa, astoa*, eta abar, eta *etxea, gaztea*, eta abar. Ezin egin daiteke dudarik ortografiak berak bultzatu duela hau, baina kasu honetan aukera egiten lagundurik. Hala ere, maila arruntago baten besteak entzutera ere prest egon behar dugu, inor arbuiaitu gabe.

Busti palatalen eremuan ere badira gora beherak. Ez dago dudarik batuan *ekarri ditu*, eta ez *...dittu, erdibitu*, eta ez *erdibittu*, eta abar direla nagusi, *haizea*, eta ez *axea, haitza*, eta ez *atxa*, bezala. Baina ez da berdin gertatzen *mutila, arraina*, eta halakoekin, hor askok *mutilla, arraiña*, eta horrelakoak oso sustraiturik baititu, eta badira gazteagoen artean *mutiya* esatera abiatu direnak ere, gaztelaniaz ere belaunaldi berrietan gure inguruan nagusitzen ari baita, jadanik guztiz nagusitu ez baldin bada. Hobere-na busti palatalak, neurri baten bederen, bakantzearen joera bultzatzea litzateke, eta etorkizunean zer gertatzen den ikusi. Ezaguna da Mikel Zarate zenak esaten zuena: *mutiya* behintzat ahoska ez dadin *mutila* esaten irakatsi behar litzatekeela, Arratia eta Txorierrri-n, eta Lapurdi inguruetan, eta abar, egiten den moduan.

Ezin ontzat har daitekeena da, alabaina, *hil zen, esan zuen, hor zegok*, eta halakoak nahi ta nahi ez *hiltzen, esantzuen, hortzegok*, eta abar, afrikariak ahoskatuak hobestea, fenomeno fonetiko horiek lege nagusi eta absolututzat harturik, historikoki, bereziki hirugarren kasuan, ez baitira nagusi izan, eta geografikoki ere ez baitira. Are gutxiago *Persia*, eta dagokion gentilizioa, *persa*, edota *persiko*, esateko *Persia, pertsas, pertsiko*, ahoskatzea, grekoz *pérsas* eta *persikón* erabiltzen baitziren.

Esan dezagun ondorioz ahoskatze bat bakarra eta bera izatea inongo hizkuntzatan inoiz absolutuki lortu ez bada ere, eta bistakoa denez, guk ere sekula lortuko ez badugu ere, bizi sendoaren poderioz hizkuntzak berak sortzen dituen joera bateratzaileak bultzatu behar ditugula eta sakabanatzaileak baztertzen ahalegindu. Bateratzaileen artean bat literaturazko tradizioa da, eta gure artean zaharrena eta bide guztiak beti markatu izan dituen Lapurdikoa da, gure memorio kulturalan ondo finkatua eta ondo ikasi beharrekoa. Hortik aurrera orain sortzen diren joerak zaindu behar ditugu.

Hona aldatzen ditut hemen bertan parte hartzen duen Francesc Vallverdu-k esan berri dituen hitzak, batzarre hauek egin baino lehen gure artean korritu izan baitute: “quisiéramos que se oigan más locutores de diversas procedencias del catalán, pero soy purista con los acentos de influencia castellana o francesa”. Euskaraz ere ebakera eta azentu bat baino gehiago entzutera ohitu behar dugu haiek euskaldunak baldin badira, gaztelaniazko joerazkoa arbuiaurik. Asko entzun balitez elkarren lehian bateratuago bat edo beste nagusitzen joango litzateke.

Eta beste hiztunekiko beti izpiritu liberala, izpiritu liberala, eta izpiritu liberala, zentzu zabalean noski, ez bainaiz alderdi politiko konkreturik defenditzen ari, eta erdaratiko bitxikeriak zuzentzen ahalegindu, baina euskal azentu eta doinuak ontzat hartu inor estigmatizatu gabe.

KONTSONANTE MULTZOEN AHOZKERA

Durango, 1986-V-30

Juan Manuel Etxebarria Ayesta

Hitz egiten dugunean, “Kanpo Sandhi” edo “Grupo Foniko”en bidez egiten dugu, eta era horretara, kontsonanteen elkar-joteak sortzea, guztiz bidezko da, herri-hizkuntzaren eufonia, ekonomia eta artikulazio ohitura bitarteko direlarik.

Izan ere, ez da bat ere erreza “Grupo Foniko” edo osterantzeko kontsonante elkarte batzu ahozkatzea, eta horregatik herriak, berezko fonetika legeak jarraituz, erreztu egin du kontsonanteon ahozkerara.

Hiztun bakoitza aparteko mundu bat da eta beste hiztunekin bateratsu hitz egin arren, beti dira bata bestearengandiko aldakuntzak.

Gainera, hiztun bakoitzarengan ere, bizitzako egoera guztiak ez dira berdinak, eta egoera batean egon edo beste batean egon, “Grupo Foniko” berbera, ez da berdin-berdin ahozkatzen.

Nire aldetik, Zeberioko euskeran aurkitu ditudan “Kontsonante Multzo”en ahozkerara jasoten saiatu naiz, euretariko batzu, aurrerago aipatu ditudan faktoreen arabera, beti berdin ahozkatzen ez direlarik.

Metodologiari dagokionez, era askotara azter daiteke “Kontsonante Multzo”en ahozkerara. Nik jarraitu dudana bidea hauxe da: Ahots-Moldeari dagokion sailkapena hartu, eta euretariko kontsonante bakoitza, herrian erabilten diren beste, kontsonante posible guztiakin elkar-jo erazi, bananbanan eta alfabetikoki, herriko hiztunengandik jasotako adibideak bitarteko direla.

Argi-bide bezala, komilla artean doan fonologia mailako herri-adibide bakoitzak, literatura mailako bere parearen darama gainean, “Kontsonante Multzo”en jatorria ikusi eta ondorioak aterateko.

1. Leherkari gorrak

1.1. “-p” Ez da erreza azken posizioan “p” bat aurkitzea “eup!” edo ez bada.

1.2. “-t + b-” = “-p-”

bat bai
“bapai”.

“-t + d-” = “-t-”

bat dator
“batator”.

“-t + f-” = “-f-”

bat falta da
“bafaltada”.

“-t + g-” = “-k-”

bat gara
“bakara”.

“-t + j-” = “-j-”

nik badaukat Jaungoikoa
“nipadauke jangoikoa”.

“-t + k-” = “-k-”

bat karran doa
“bakarrandoa”.

“-t + l-” = “-l-”

nik badaukat laguna
“nipaukolagune”.

“-t + m-” = “-m-”

emon dot mosua
“emondomosue”.

“-t + n-” = “-n-”

ekarri dot narra
“ekarrionarra”.

“-t + p-” = “-p-”

bat parean dago
“baparean dao”.

“-t + s-” = “-s-”

jan dot sagarra
“yandosagarra”.

“-t + tx-” = “-tx-”

nik badaukat txakurra
“nipaukotxakurre”.

“-t + x-” = “-x-”

nik badaukat xaxarea
“nipaukoxaxarea”.

“-t + y-” = “-tx-”

bat jan dau
“batxandau”.

“-t + z-” = “-z-” (“s” ahozkatzen da)

entzun dot zurea
“entzundosurea”

Ondorioak:

a) “-t” fonemak “b-; g-; y-” jotean, fonema berri bat sortzen da bakoi-tzarekin: “-p-; -k-; -tx-” hain zuzen. Fonema berrion izateari buruz, Ahoskunea bigarren fonemarena da baina Ahots-Moldekoaren eraginez gorturik.

b) “-t + d-” kasuan, biak ditugu Ahoskune berekoak eta elkar-jotean gorra nagusitzen da.

d) “-t + y-” kasuan, gortzetik aparte, Ahoskunea ere zertxobait aldatzen da sabai-aurrerantz.

e) Beste kasu guztietan, “-t” galdu egiten da jarraian datorren fonema nagusituz.

Baliteke “-t” hori galdu ez egitea intensitatearen arabera, baina orduan leherkari gorraren eraginezko eten bat sortuko litzateke eta datorren fonema hitz hasieran balego bezala hartu behar da. Dena den, herria beti doa errezero eta galtzea da errezeroa.

1.3. “-k + b-” = “-p-”

nik badakit
“nipakit”.

“-k + d-” = “-t-”

geuk dakigu
“gautakiu”.

“-k + f-” = “-f-”

hark falta dau
“afaltadau”.

“-k + g-” = “-k-”

hark garoaz
“akaroas”.

“-k + j-” = “-j-”

hark jentilak
“ajentilek”.

“-k + l-” = “-l-”

neuk lagunduko deusatz
“naulagundukotzet”.

“-k + m-” = “-m-”

hik musean ez dakik
“imusean estakik”.

“-k + n-” = “-n-”

pozik naukazu
“posinaukosu”.

“-k + ñ-” = “-ñ-”

pozik ñabiltzu
“posiñabiltzu”.

“-k + p-” = “-p-”

nik polito jan dot
“nipolito yandot”.

“-k + s-” = “-s-”

barruzkiak samur dagoz
“barruskiesamurdaos”.

“-k + t-” = “-t-”

hark taukia darabil
“ataukie darabil”.

“-k + tx-” = “-tx-”

hark txakurra daroa
“atxakurre daro”.

“-k + x-” = “-x-”

hark xaxarea dauka
“axaxarea dauko”.

“-k + y-” = “-tx-”

berak jan dau
“beratxandau”.

“-k + z-” = “-z-” (“s” ahozkatzen da)

pozik zatoz
“posisatos”.

Ondorioak:

a) “-k” fonemak “b-; d-; y-” jotean, fonema berri bat sortzen da bakoi-tzarekin: “-p-; -t-; -tx-” hain zuzen. Fonema berrion izatea dela eta, Ahosku-nea bigarren fonemarena da baina Ahots-Moldekoaren eraginez gortutakoa.

b) “-k + g-” kasuan, biak dira Ahoskune berekoak eta elkarjotean gorra nagusitzen da.

d) “-k + y-” kasuan gortzetik aparte, Ahoskunea ere zertxobait aldatzen da sabai-aurrerantz.

e) Beste kasu guztietan, “-t”rekin gertatu den bezalaxe, “-k” galdu egiten da jarraian datorren fonema nagusituz.

“-k” galdu ez egite bat balitz, “-t” ren arrazoi berberagatik litzateke.

1.4. “-k + $\emptyset$ ”

a) “-k” plurala zein ergatiboa, azken posizioan agertzen denean bokale berri bat sortzen da, gehienetan “-k” horren aurrekoa lakoa eta era horretara ez da galtzen “-k” hori:

“nik i...”

“onek e...”

“guk u...”

“gixonok o...”.

b) Deklinabideko ablatibo kasuan azkeneko “-k” askotan entzun ere ez da egiten:

‘Bilboti nator’

“soas emeti”

“etorri munati”.

Bokale bat sortuz gero, “-k” hori entzuten da:

“basotik i... sasio dao ugeri”.

2. Frikari-xistukariak

2.1. “-s” fonema ez da oso ugaria azken posizioetan eta gainera ez du ahozkatze arazorik beste kontsonanteekin elkar-jotzean.

2.2. “-z” (“S” bezala ahozkatzen da).

(E)Z “-z + b-” = “-zp-”

ez badator

“espadator”.

“-z + d-” = “-zt-”

ez dator

“estator”.

“-z + g-” = “-zk-”

ez gara
“eskara”.

“-z + l-” = “-l-”

ez leuskio
“elauskio”.

“-z + ll-” = “-ll-”

ez liatak
“ellatak”.

“-z + n-” = “-n-”

ez noa
“enoa”.

“-z + ñ-” = “-ñ-”

ez nioak
“eñoak”.

“-z + s-” = “-s-”

ez sagurik
“esagurik”.

“-z + x-” = “-x-”

ez xaxararik
“exaxararik”.

“-z + y-” = “-tx-”

ez jatok
“etxatok”.

“-z + z-” = “-z-/-tz-”

ez zan etorri
“esan etorri” (gehientsuenok)
“etzan etorri” (adinekoek).

Ondorioak:

Herriko adibideetan ikusi ahal izan dugunez, baditugu fenomeno aipagarri batzuk (E)Z proklitikoaren “-Z” dela eta.

a) Alde batetik goian aipatu dugun “-Z” horrek gortu egin ditu hurrengo “b-; d-; g-; y-” fonemak “-p-; -t-; -k-; -tx-” bihurtuz.

b) “-z + z-” kasuan, gaur egun adinekoren bat ez bada Goi-Hobietakoa egiten dugu Bizkar-Hobietakoa egin beharrean.

d) Beste kasuetan (leherkari gorra ez badira) “-z” galdu egiten da hurrengo datorren fonema nagusituz.

2.3. Orain arte esandakoa egia bada ere, badira gorketarik gertatzen ez diren “Grupo Fonikoak”.

- a) ez behar = “esbear” [eʒb^heaɾ].
- b) ez gauza = “esgausa” [eʒg^haus̺a].
- d) ez jakin = “esyakin” [eʒyákin].
- e) ez lan = “eslan” [eʒlán].
- f) etab. etab.

Gortu ez egitearen arrazoia zabala litzateke baina hipotesi gisa baino ez bada ere, gorketa gehientsuenak aditz jokatuan gertatu dira eta beste kasuok ez dira erabilera berdinekoak. Eta gainera nere ustez kronologiarekin loturik dago gortzea edo ez gortzea geroago ere ikusiko dugun bezala.

2.4. (—)Z instrumentala hartzen badugu ez dugu gorketarik aurkitzen normalean.

- a) berez badabil = “beresbadabil” [bereʒb^hadabil].
- b) berez dator = “beresdator” [bereʒd^hátoɾ].
- d) berez goaz = “beresgoas” [bereʒg^hoás].
- e) oinez jatok = “oñesyatok” [oɲeʒyátok].
- f) buruz dakit = “burusdakit” [buruʒd^hákit].
- g) Etab. eta...

Dena dela eta kronologia kontutan harturik kasu batzuetan agertzen da gorketa esate baterako “-Z GERO” kasuan:

- joanez gero = “yoaneskero”.
- etorritz gero = “etorri eskero”.
- etab...

Kasu berean eta esakuna eginetan ere agertzen da gorketa hori:

- “arreskero”.
- “oneskero”.
- etab...

3. Afrikariak

3.1. “-tx + b-” = “-sb-”.

apatx barrua
“apasbarrue”.

“-tx + d-” = “-sd-”

apatx dandarra
“apasdandarras”.

“-tx + f-” = “-sf-”

apatx formea
“apasformea”.

“-tx + g-” = “-sg-”

apatx ganea
“apasganea”.

“tx + ...etab. etab...” = “-s + beste kontsonentea.

Ikusten denez, “-tx” afrikaria “-s” frikarira pasatzen da. Hurrengo kontsonantea ozena baldin bada ozendu egiten da, bestela gor jarraitzen du.

3.2. “-tz”.

“-tz + b-” = “-sb-”

gatz bakoa
“gasbakoa”.

“-tz + d-” = “-sd-”

gatz dirua
“gasdirue”.

“-tz + f-” = “-sf-”

gatz faltea
“gasfaltea”.

“-tz + g-” = “-sg-”

gatz garaue
“gasgaraue”.

“-tz + ...etab. etab...” = “-s + hurrengo konts.”.

Kasu honetan ere “-tz” afrikaria “-s” frikarira pasatzen da. Ozen edo gorra izatea jarraian doa kontsonanteak dakarkio.

4. Sudurkariak

“-n + b-” = “-nb-”

zain bako

“sanbako” [šambáko].

“-n + z-” = “-øz-” *

egiten zan

“itesan”.

“-n + m-” = “-m-”

aahal dan moduan

“aldamoduen”.

“-n + n-” = “-n-”

aahal dan naurrian

“aldanaurrien”.

“-nb-” elkartzean eta biak ozenak izan arren, esakuna zahar eginetan bigarrena gortu egiten da:

Zain bedar = “sanpedar” [šampedár].

Agin bide = “aginpide” [áginpíde].

Ezkon barri = “eskonparri” [eškompáři].

“-n + m-” = “-m-” egitea bidezko da eta “-n + n-” asimilaz-
tzea ere bai.

5. Albokariak

“-l + l-” = “-l-”.

mutil luzea

“mutilusea”.

Asimilazio hau kenduz gero ez dago beste problema handirik esakuna egi-
nen bat edo beste ez bada; adibidez:

Ibilbide = “ibilpide”.

6. Dardarkariak

“-r”ren jarraian kontsonante ozen bat baldin badago errez galtzen da
dardarkaria:

Behar da = “beada”.

Ur bidea = “ubidea”.

Esakuna eginetan gortzeraino ere heltzen da dardarkariaren hurrengo kontsonante ozena:

Burdi bide = “burpide”.

7. Kontsonante bikoitzak

7.1. “-st”.

“-st + b-” = “-sb-”

bost bider
“bosbider”.

“-st + d-” = “-sd-”

bost doaz
“bosdoas”.

“-st + f-” = “-sf-”

bost firu
“bosfiru”.

“-st + g-” = “-sg-”

bost goas
“bosgoas”

“-st + etab. etab...” = “-s + beste kontsonantea.

Kasu honetan leherkari gorra galtzen da eta ozen-gor arazoa hurrengo fone-mak eragiten du.

Bizkaieraz, ZER-NORI-NORK aditz-erroa “EUTSI”tik hartzen da eta berez “-ts”z bukatu behar luke baina metatesi bidez “-ST” egiten du.

Dena den, aditz horren lehen pertsonan “-ST” azken posizioa bada, ahozkatu egiten da baina sarritan hobeto ahozkatzeko edo, bokale bat agertzen da azken “-T” horri deusala:

ekarri deust
“ekarrioste”.

7.2. “-RT”.

“-rt + b-” = “-rp-”

bart bai
“barpai”.

“-rt + d-” = “-rt-”

bart danok
“bartanok”.

“-rt + g-” = -rk-”

bart goizetik
“barkoxetik”.

“-rt + ...etab. etab...” = ...

Kasu honetan, “-R” gorde egiten da eta “-T-” fonemak beste kontsonante ezberdinekin jotean aurrean aipatu dudan 1.2. apartaduaren antzera jokatzeko du.

7.3. “-RK”.

“-rk + b-” = “-p-”

inork badaki
“iñopádaki”.

“-rk + d-” = -t-”

nork dauka?
“notauko”?

“-rk + g-” = “-k-”

nork garoaz?
“nokaroas”?

“-rk + ...etab. atab...”

Bikote honetan “-R-” galtzen da eta “-K-” fonema beste fonema ezberdinekin elkar jotean aurrerago aipatu dugun 1.3. apartadukoaren antzera jokatzeko du.

7.4. -LZ > Z.

dabilz > “dabis”
zabilzee > “sabisie”.

...etab. ...etab. ...etab...

8. Idazkera ≠ Ahozkerak

Herrian egin ditudan grabaketetan adinekoak izan dira nire berri-ematzaileak eta argi dago “belarria” dena euren ahozkeraren oinarri.

Baina adinekoak ez direnak eta batez ere gazteak alfabetatzen hasi diren neurrian ahozkerak aldatzen hasi dira idazten den fonema bakoitzari bere hotsa emanez.

Idazten den bezala ahozkatzeak bere arriskuak ditu batez ere Fonetika arloan. Har dezagun adibidez:

Lit. ez dakit
Fonol. “estakit”.
Fonet. [eštákit].

Literaturarako onartu ditugun fonemak idazten diren bezala ahozkatzen baditugu, Fonetika mailan asko aldatzen direla ikus genezake:

Lit. ez dakit.
Fonet. [eʒdakit].

Ikusten dugunez, ahozkeraren jatorrean edo herrikoian Literatura mailako “-z + d-” Goi-Hobietako Frikari Gorra eta Hortzetako Leherkari Gorra bihurtu dira.

Baina idazten den bezala ahozkatuz gero, “-z” Goi-Hobietako Frikari Ozena da eta “d-” Hortzetako Frikari Ozena.

Beste adibide asko har genitzake jasotako guztiaren arabera, baina ez nuke nahi lan hau amaitu 7.3. apartatuko Ergatiboaren kasua aipatu gabe.

Beste fonema batzu ere bai, baina Ergatiboaren ahozkeraren ez da bat ere erreza “Grupo Foniko”aren barruan ez bada.

Euskera, atzizkibidezko hizkuntza bat dugunez gero, sarri gertatzen dira ergatibo eta guztizko fonema multzoak.

Herriak ez daki ez gramatikarik ez fonetikarik, baina logika onez bideratu du ergatiboaren ahozkeraren Ergatiboa bera galdu gabe.

Gaur ostera, batez ere gaztetxuak edo ikasten ari direnak herriak galtzen duen fonema gordetzen eta herriak gordetzen duena galtzen hasi dira, baina hori ez da legezko. Konpara ditzagun adibideok:

Herriak: Nork daki hori? = “notaki ori?”.

Gaurkoak! : Nork daki hori? = “nor daki ori?”.

Hiztunon ohitura beti errezeraren joatea da eta gaurko batzuk errezeraren jo dute baina oker.

Beste alde batetik, eta hau azento edo entonazioarekin loturik doa, fonema guztiak ahozkatzen hasten bagara, herri-entonazioa aldatzen dugu eta hemen ere herri-bidetik urrundu egiten gara.

Beste hizkuntza batzuetan oso normala da idazkeraren eta ahozkeraren bereiztea, frantzesaren eta ingelesaren adibidez.

Euskeraren kasuan, itxaso zabal eta sakon bat dugu ahozkeraren mundu hau, baina nire ustez, ahal den neurrian errespetatu egin beharko litzateke jatorrizko ahozkeraren, berezko laburketa bidez egin diren Grupo Foniko asko eta asko gogorregi egingo liratekeelako literatura mailan ahozkatzean.

Hizkuntzaren prozesua Psiko-Fisiologikoa da eta bokalekordetan hasi eta ezpainerainoko guztiak zerikusi handia du gure hizkuntza mintzatuan. Horregatik ba, prozesu honen arabera, herriak bide zati bat behintzat eginik dauka eta bide horretan atzerakada fonetiko bat egiteak, ez ete du mintzaireraren bidea okertuko?

Hizkuntza komunikatzeko da eta gehienbat ahoz komunikatzen gara. Horregatik ba, euskera biziak iraungo badu, ahozkoa eta literaturazkoa, biak dira beharrezkoak bestearen osagarri.